

Taalvariatie in de meertalige grootstad

SND

taal:
unie

Taalvariatie in de meertalige grootstad

Lezingen gehouden op de internationale
streektaalconferentie in Brussel op 20
november 2015

Redactie:

Veronique De Tier, Anne-Sophie Ghyselen
& Ton van de Wijngaard

De internationale streektaalconferentie van 20 november 2015 in Brussel werd georganiseerd door de Stichting Nederlandse Dialecten (SND), Variaties vzw. Koepelorganisatie voor dialecten en oraal erfgoed in Vlaanderen en be.Brussel. We danken de Nederlandse Taalunie voor de financiële steun.

© Stichting Nederlandse Dialecten vzw, Leiden 2017

ISBN 978-90-73869-14-1

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, internet of op welke wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten van de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Wie desondanks meent rechten te kunnen doen gelden, kan zich alsnog tot de uitgever richten.

Druk: Nevelland Graphics

Opmaak: Anne-Sophie Ghyselen

Kaft: foto DAKP

Een uitgave van de Stichting Nederlandse Dialecten

Inhoud

Voorwoord <i>Veronique De Tier, Anne-Sophie Ghyselen en Ton van de Wijngaard</i>	7
Brussel, een eeuwenlange multiculturele stad <i>Sera De Vriendt</i>	13
Onzichtbare aanwezigheid Dialect in de hedendaagse meertalige grote stad <i>Vincent A. de Rooij</i>	21
Dialectloket <i>Pauline Van Daele en Jacques Van Keymeulen</i>	33
Urban straatgenres in multiculturele steden: van etnolecten tot lokale omgangstalen, of toch niet? <i>Stefania Marzo</i>	37
Taaldiversiteit in economisch perspectief. Is er ook ruimte voor regiolecten en dialecten? <i>Frieda Steurs</i>	49

Voorwoord

Uit cijfermateriaal van de Verenigde Naties blijkt dat in 2014 54% van de wereldpopulatie in verstedelijkte gebieden woonde, terwijl dat in 1950 nog 30% was. Verstedelijking mag dan wel allesbehalve een nieuw begrip zijn – het begon *sensu stricto* al met de stichting van de eerste steden in de oudheid – de dominerende maatschappelijke positie van de stad in zowel demografisch, economisch, politiek als sociaal opzicht is onmiskenbaar een recentere evolutie (cf. Chríst 2007). Die evolutie hangt nauw samen met de economische ontwikkelingen sinds de late negentiende eeuw: de snelle verstedelijking in Europa en Noord-Amerika kan moeilijk losgekoppeld worden van de industriële revolutie en snelle economische groei die ermee gepaard ging (Verenigde Naties 2015).

De verregaande verstedelijking van de voorbije decennia leidt niet enkel tot sociale en duurzaamheidsvraagstukken (zie hierover Verenigde Naties 2015), maar heeft ook duidelijke talige repercussies. De stad is immers de plaats bij uitstek waar inwoners met verschillende talige achtergronden elkaar ontmoeten, en dat resulteert in een complexe talige dynamiek. We kunnen de stad ietwat paradoxaal als het kerkhof en de kraamkliniek van taalvariatie omschrijven (cf. Chríst 2007): enerzijds creëert taalcontact nood aan algemeen verstaanbare omgangstalen, die de positie van lokale, in communicatieradius beperkte dialecten bedreigen; anderzijds leidt contact ook vaak tot nieuwe dialecten of mengvormen. In vele meertalige Europese steden ontwikkelen zich immers nieuwe variëteiten uit oorspronkelijke gasttalen, die prototypisch door jongeren worden gesproken. Het zogenoemde Multicultural London English (Cheshire et al. 2011) kan hier als voorbeeld dienen, maar ook de Limburgse Citétaal, die verder in deze bundel door Stefania Marzo wordt besproken.

De bovenbeschreven urbanisatie vormt een serieuze uitdaging voor het taalkundige onderzoek. Eerst en vooral betekent de doorgedreven verstedelijking het definitieve failliet van het idee van de homogene taalgemeenschap. Terwijl het vroeger een gangbare praktijk was een beperkt aantal sprekers te bevragen of te observeren om het dialect of de taalpraktijk van ‘de gemeenschap’ (dorp X of Y) te kunnen beschrijven, is het in de eenentwintigste eeuw een aanslag op

de wetenschappelijke geloofwaardigheid de taalpraktijk van een beperkt aantal proefkonijnen representatief te achten voor de stedelijke taalpraktijk. Parallel met de verstedelijking ontwikkelde zich in de jaren 60 dan ook een nieuwe tak in de taalkunde: de sociolinguïstiek, die de relatie tussen maatschappij en taal centraal stelt en focust op variatie binnen taalgemeenschappen.

Ten tweede is ook de sociale structuur in steden een stuk complexer dan die in rurale gebieden. Zoals Norberg (1994) ook benadrukt, onderhouden stedelingen doorgaans meer, maar minder intense sociale contacten dan plattelandsbewoners. Stedelingen hebben bovendien een uitgebreidere keuze in beroeps- en vrijetijdsactiviteiten, waardoor een keuze – meer dan op het platteland – ook een identiteitsstatement inhoudt. Een twintiger die zumbales volgt in een dorp waar geen andere mogelijkheden zijn tot avondsport, maakt een minder duidelijke statement dan een stedelijke twintiger die uit een aanbod van salsa-, wals-, swing- en BBB-lessen zumba selecteert. Op dezelfde manier ontwikkelen ook taalvormen zich in stedelijke contexten makkelijker tot markers van sociale identiteit: terwijl dialectgebruik in rurale gemeenschappen bijvoorbeeld vaak geen bewuste keuze inhoudt, wordt het in steden snel een marker van bijvoorbeeld trouw aan de stad en lokale cultuur. In dergelijke complexe sociale contexten moeten onderzoekers niet enkel traditionele sociale parameters (zoals sociale klasse, leeftijd, geslacht en beroep) in acht nemen, maar ook aandacht besteden aan attitudes, identiteitsassociaties, mobiliteitspatronen en culturele waarden (Nordberg 1994). De Rooij merkt verder in deze bundel terecht op dat “in plaats van gemeenschappen, normen en codes, (...) eerder sprekers, praktijken en talige resources centraal moeten staan”.

Uit het voorgaande blijkt duidelijk dat taalvariatie in stedelijke contexten een uitdagend en boeiend onderwerp vormt. Om die reden – en omdat de Stichting Nederlandse Dialecten (SND) te gast was in Brussel – werd in 2015 beslist om de tiende streektaalconferentie aan dit onderwerp te wijden. De streektaalconferenties worden sinds 2010 georganiseerd in Vlaanderen of Nederland door de Stichting Nederlandse Dialecten. Initiatiefnemer van deze conferentiereeks was echter niet de SND, maar Roeland van Hout. Hij organiseerde in 2006, naar aanleiding van het afscheid van de Limburgse streektaalfunctionaris Pierre Bakkes, een conferentie over streektaalbeleid, met als titel ‘Lang leve de dialecten. Streektaalbeleid in Nederland’ (Maastricht). Het initiatief werd verdergezet door Henk Bloemhoff in Noordwolde in 2007 met als thema ‘Streektaalbeleid en duurzaamheid’. In 2008 waren de Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland en Erfgoed Brabant aan de beurt met ‘dialect van schoot tot school’ (Rilland). Variaties vzw. Koepelorganisatie voor dialecten en oraal erfgoed in

Vlaanderen en ARA! vzw sloegen de handen in elkaar voor de vierde editie in Brussel over taalvariatiebeleid. Omdat de organisatie iedere keer overgelaten werd aan toevallige bereidwillige instellingen, is toen besloten dat de Stichting Nederlandse Dialecten het op zich zou nemen om de conferenties jaarlijks te organiseren samen met andere partners. Zo werd het mogelijk om vanaf 2010 elk jaar een conferentie te organiseren in een andere regio in Vlaanderen of Nederland: 'Streektaal in de zorg' (Enschede, 2010), 'Streektaal als erfgoed?!' (Elst, 2012), 'Digi-streek-taal' (Hasselt, 2013) en 'Streektal literatuur' (Hoogeveen, 2014). Niet van elke streektaalconferentie zijn de lezingen in druk verschenen, maar op de website van de Stichting (www.nederlandsedialecten.org) kunt u de oudere publicaties digitaal inkijken, samen met enkele niet gepubliceerde lezingen.

De SND bestond in 2015 25 jaar én organiseerde de tiende streektaalconferentie. Tijd voor een feesteditie, dus. Voor de gelegenheid werd besloten de streektaalconferentie te spreiden over twee dagen (20 en 21 november 2015), met een namiddagcyclus op vrijdag met lezingen en een feestprogramma op zaterdag met een bezoek aan het Brusselse museum Experience.Brussels en een optreden van Johan Verminnen. Helaas viel het zaterdagprogramma in het water door de verhoogde terreurdreiging in de nacht van vrijdag op zaterdag. Het vrijdagmiddagprogramma met de lezingen over 'taalvariatie in de meertalige grootstad' was gelukkig wel kunnen doorgaan, zij het dat een aantal deelnemers toch liever de hoofdstad meed en ervoor koos thuis te blijven.

Wie er die vrijdagmiddag in 2015 niet bij kon zijn, vindt in deze bundel een geschreven versie van de gegeven lezingen. In een eerste bijdrage verkent Sera De Vriendt, voormalig hoogleraar Taalkunde aan de Vrije Universiteit Brussel en Université Libre de Bruxelles, de taalvariatie in de Belgische hoofdstad. Uit zijn uiteenzetting blijkt duidelijk hoe het traditionele dialect in Brussel steeds meer op de achtergrond verdwijnt, een tendens die we hierboven al typerend voor de stad noemden. De auteur staat stil bij de vroegere en hedendaagse meertaligheid in Brussel en bespreekt de invloed van het Frans op het Brusselse dialect.

Ook uit de bijdrage van Vincent de Rooij blijkt dat het dialect in de stad een weinig rooskleurige toekomst is beschoren. De Amsterdamse assistent-professor Sociologie en Antropologie bespreekt de rol en betekenis van het dialect in meertalig Amsterdam en observeert hoe het traditionele dialect gedeterritorialiseerd is en dus voornamelijk buiten Amsterdam te horen is. Het sociale type dat met het Amsterdams verbonden wordt, zou echter springlevend zijn in de stad, wat de complexe relatie tussen taalvariatie en identiteit in stedelijke contexten illustreert.

Het wordt steeds minder evident authentieke stadsdialecten te horen, zo blijkt duidelijk. Wie door nostalgie geplaagd wordt, kan echter op Dialectloket terecht, een multimediale website over taalvariatie waar verschillende Vlaamse dialecten in al hun glorie te horen zijn. De website werd in oktober 2015 gelanceerd tijdens de Week van het Nederlands, en de makers demonstreerden de website dan ook graag tijdens de streektaalconferentie. Pauline Van Daele en Jacques Van Keymeulen lichten in hun hoofdstuk de inhoud van die website toe. Ze staan stil bij de bestaande dialectverzamelingen van de Universiteit Gent, en gaan dieper in op het pronkstuk van de website, de Stemmen uit het Verleden.

Zijn de bijdragen van De Vriendt, De Rooij, Van Daele & Van Keymeulen vooral illustratief voor het variatiereducerende effect van verstedelijking, dan toont de bijdrage van Stefano Marzo (KU Leuven) hoe stedelijk taalcontact ook voor taalinnovatie kan zorgen. De onderzoekster zoomt in op de invloed van groeiende multiculturaliteit op bestaande standaardtalen, en meer specifiek op de ontwikkeling van *contemporary urban vernaculars*. Bij wijze van casus gaat ze in op het proces van de-etnificatie van de Limburgse Citétaal en de manier waarop die evolutie door de Limburgers gepercipieerd wordt.

Frieda Steurs, ten slotte, bekijkt de fenomenen verstedelijking en meertaligheid vanuit een economisch perspectief: welke uitdagingen stelt meertaligheid voor het Europese bedrijfsleven? Op welke manier speelt de industrie in op de noden die ontstaan door meertaligheid? Haar onderzoek toont aan dat de meertaligheid veroorzaakt door verstedelijking een bloeiende nieuwe markt heeft gecreëerd: de taalindustrie.

De Stichting Nederlandse Dialecten dankt de Nederlandse Taalunie voor het vertrouwen dat zij in de SND heeft en voor de financiële steun hiervoor. Zonder die steun zou het onmogelijk zijn om elk jaar een boeiende conferentie te organiseren. De redactie dankt alle medebestuurders van de SND en de instituten waar zij tewerkgesteld zijn voor hun enthousiasme om elk jaar mee te helpen bij de organisatie van deze lezingendagen. Ook de sprekers verdienen een welgemeend dankjewel voor hun inzet en de moeite om hun lezing om te zetten in een leesbare tekst.

Veronique De Tier
Anne-Sophie Ghyselen
Ton van de Wijngaard

Referenties

- Cheshire, J., P. Kerswill, S. Fox, and E. Torgensen. 2011. Contact, the feature pool and the speech community: The emergence of Multicultural London English. *Journal of Sociolinguistics* 15, 151-96.
- Chríst, D.M.G.. 2007. *Language and the City*. Palgrave Macmillan: Basingstoke.
- Nordberg, B. 1994. Introduction. In B. Nordberg (red.), *The Sociolinguistics of urbanization. The case of the Nordic countries*. Walter de Gruyter: Berlin/New York, 1-15.
- Verenigde Naties, Departement van Economische en Sociale Zaken, afdeling Populatie. 2015. *World Urbanization Prospects: The 2014 Revision*. [rapport]. Geraadpleegd via <https://esa.un.org/unpd/wup/publications/files/wup2014-report.pdf>

Brussel, een eeuwenlange multiculturele stad

Sera De Vriendt

Het verleden

Brussel is in feite een stad waar bijna tien eeuwen lang twee talen gesproken werden: het Frans door een kleine minderheid en waarschijnlijk een Brabants dialect door de lagere klassen van de bevolking. Waren er tweetaligen? Waarschijnlijk wel, maar het is moeilijk zich een idee te vormen van welk deel van de bevolking van de stad.

Niemand weet hoe oud Brussel is. Op het einde van de twintigste eeuw dachten sommigen dat het goed was om het duizendjarige bestaan van de stad te vieren. In 1979 verscheen een boekje onder de titel *Bruxelles ... 1000 ans de rayonnement de la culture française*, waarin er sprake is van 'le' fondateur de Bruxelles [...] Charles de France, [...] investi duc de Basse-Lotharingie par Othon II, empereur d'Allemagne'. Brussel zou dus gesticht zijn door ene Charles de France (die uiteraard Frans zou gesproken hebben). Drie jaar later, in 1981, verscheen van de hand van L. Monteyne (1981) *De Brusselaars*, waarin de auteur de nadruk legde op het feit dat de eerste nederzetting al een hele tijd Diets geweest was en dat bleef, ondanks de (latere) aanwezigheid van de Franssprekende edelman (hier: Karel van Neder-Lotharingen!).

Of er eerst een nederzetting kwam van (afstammelingen van) de Franken die dit deel van de Lage Landen veroverden en pas later een kasteel gebouwd door een Franssprekende edelman, dan wel omgekeerd, eerst het kasteel en, aan de voet daarvan, een dorp dat later een stad werd, zullen we nooit weten. Wat vaststaat, is dat heel vroeg, en dus ten minste duizend jaar geleden, een taalsituatie ontstaan is waarbij twee talen, het Frans en een Diets (Brabants) dialect, met elkaar in contact kwamen. En, even belangrijk, er kan geen twijfel bestaan over het feit dat deze situatie ook in de volgende eeuwen niet veranderd is, in die zin dat een

kleine minderheid van de Brusselse bevolking Frans sprak en de meerderheid de plaatselijke volkstaal. In de veertiende en de vijftiende eeuw was Brabant een van de Bourgondische bezittingen in de lage landen, waarna onze gewesten deel uitmaakten van het rijk van de Spaanse Habsburgers (het grootste deel van de zestiende en zeventiende eeuw); in de achttiende eeuw werden we beheerd door de Oostenrijkse Habsburgers en daarna veroverd door de legers van de jonge Franse republiek. Die hele tijd sprak men ongetwijfeld aan het hof uitsluitend of overwegend Frans (geen Brabants!) en ging een steeds groter deel van de hogere klassen zich van dezelfde taal bedienen.

Toen België in 1830 onafhankelijk werd, na 15 jaar ‘Hollandse tijd’, was Brussel nog een overwegend zuidelijk Nederlandssprekende stad. Bij de eerste talentelling, in 1846, waar alleen gevraagd werd naar de meest gebruikte taal, antwoordden 60,3% van de inwoners van Brussel-stad (dus het centrum) dat ze zich het meest van het Nederlands bedienden; voor 38,4% was dat het Frans. Voor de meesten zal Nederlands hier wel als ‘Brabants dialect’ geïnterpreteerd moeten worden; deze opmerking geldt heel zeker ook voor de andere resultaten van tellingen die hier vermeld worden. In 1866 werd ook met de mogelijke tweetaligheid van de Brusselaars rekening gehouden. Nu verklaarden 39,1% uitsluitend Nederlands te spreken, 20% uitsluitend Frans. In de volgende jaren steeg het aantal uitsluitend Franstaligen geleidelijk, het aantal eentalige Nederlandstaligen daalde daarentegen heel snel (zie Tabel 1).

	Uitsluitend Nederlands	Uitsluitend Frans
1866	39,1	20,0
1880	36,4	25,1
1890	23,0	20,0
1900	19,8	23,0
1910	16,4	26,7
1920	8,2	32,8
1930	12,4	33,6
1947	9,6	35,3

Tabel 1: Gebruik van taal volgens de talentellingen in Brussel

Bij de gegevens in Tabel 1 moeten twee opmerkingen gemaakt worden. Ten eerste kan er om allerlei redenen getwijfeld worden aan de betrouwbaarheid van de talentellingen. Maar over de tendensen van de evolutie is geen twijfel mogelijk: tussen 1866-1880 en 1890-1910 daalt het aantal mensen die ‘uitsluitend Nederlands’ opgeven drastisch; tussen 1866-1910 en 1920-1947 stijgt het aantal

met ‘uitsluitend Frans’ in aanzienlijke mate. Ten tweede blijkt uit de evolutie van de statistische gegevens duidelijk dat telkens weer een deel van de eentalig Vlaamse bevolking tweetalig geworden is, om later tweetalig met Franse dominantie en, in sommige gevallen, eentalig Franstalig te worden.

In de andere gemeenten van de Brusselse agglomeratie kan men een vergelijkbare evolutie vaststellen. Het meest opvallende verschijnsel is ook hier de indrukwekkend snelle achteruitgang van het Nederlands. Dit was overal het geval, in gemeenten zoals Elsene waar, in het midden van de negentiende eeuw, het Frans reeds de bovenhand genomen had, maar vooral in meer perifere gemeenten, zoals Ganshoren, die toen nog bijna eentalig (Nederlands) waren. Dit blijkt heel duidelijk uit de volgende tabel (percentage van inwoners die verklaarden alleen Nederlands of Frans te spreken) in Tabel 2.

	1866		1890		1920		1947	
	Nl	Fr	Nl	Fr	Nl	Fr	Nl	Fr
Elsene	27,4	48,9	10,4	49,8	4,3	58,3	2,8	57,9
Ganshoren	95,06	0,2	92,8	1,9	50,6	15,9	20,1	25,3
Ukkel	87,7	4,7	55,7	6,9	20,1	29,0	6,6	41,4

	1866		1890		1920		1947	
	Nl	Fr	Nl	Fr	Nl	Fr	Nl	Fr
Elsene	27,4	48,9	10,4	49,8	4,3	58,3	2,8	57,9
Ganshoren	95,06	0,2	92,8	1,9	50,6	15,9	20,1	25,3
Ukkel	87,7	4,7	55,7	6,9	20,1	29,0	6,6	41,4

Tabel 2: Percentage van inwoners die verklaarden alleen Nederlands of Frans te spreken

In 1947 werd voor de laatste keer in België een talentelling gehouden. Opmerkelijk was het feit dat, in alle gemeenten van de Brusselse agglomeratie, de meerderheid verklaarde uitsluitend of overwegend Frans te spreken.

Taalgebruik in Brussel nu

Eigenlijk is Brussel pas echt multicultureel geworden na 1945: de agglomeratie telt nu wat meer dan een miljoen inwoners, waarvan ongeveer een kwart buitenlanders of in het buitenland geboren personen. Vrij snel na 1945 was er een Italiaanse, daarna een Spaanse inwijkingsgolf, maar die mensen, overwegend katholieken en afkomstig uit landen waar een Romaanse taal gesproken werd, hebben zich vrij snel geïntegreerd in een overwegend Franstalige omgeving, pas later

kwamen Marokkanen en Turken die zich vooral in bepaalde wijken kwamen vestigen. Recent is ook de inwijking van Oost-Europeaanen, overwegend Polen.

Uit een vrij recent onderzoek (R. Janssens 2001) blijkt dat bijna alle inwoners van Brussel, buitenlanders inbegrepen, verklaarden goed of heel goed Frans te spreken. Ongeveer een derde verklaarde goed of heel goed Nederlands te spreken. Deze enquête verschaft nauwelijks gegevens over het gebruik van het plaatselijke dialect, het Brabants Brussels. Een ruwe schatting is dat nog tussen één en twee procent van de Brusselse bevolking, dus tussen 10.000 en 20.000 mensen, het dialect spreekt, met echter grote verschillen wat betreft het gebruik ervan: vaak of soms, alleen in de huiselijke kring of ook daarbuiten, etc. Het zijn overwegend, maar niet uitsluitend, oudere Brusselaars die het dialect spreken. Ook moet vermeld worden dat een aantal Brusselaars het dialect nog (goed) kent, maar nooit meer spreekt.

Alle sprekers van het Brussels dialect zijn meertalig: ze spreken Brussels, maar ook Frans en meestal ook Standaardnederlands. Frans is nu de lingua franca in Brussel. De invloed van het Frans op de volkstaal is dus niet alleen het gevolg van de eeuwenlange status, van het prestige van die taal, maar ook van het dagdagelijkse contact met het Frans, op de straat, in de winkels, via de media, enz.

Andere talen dan het Frans hebben maar weinig, of helemaal geen invloed gehad op de plaatselijke volkstaal. De Duitse bezetting gedurende de Tweede Wereldoorlog (1940-45) heeft maar een paar woorden (*ersatz*, *schlamm*) aan de woordenschat toegevoegd. Hetzelfde geldt voor de Italiaanse en daarna Spaanse inwijkelingen (*pizza*, *pizzeria*, *paella*). Zelfs het Engels heeft enkele woorden (*club*, *parking*, *meeting*, *scout*, ofwel rechtstreeks, ofwel blijkens de uitspraak, via het Frans) bijgedragen; recente aanwinsten, voornamelijk op het gebied van de informatica, maar dan vooral bij jongere Brusselaars, zijn woorden als *computer*, *mailen* en *downloaden*.

Het Brussels

Het Brussels heeft tal van woorden aan het Frans ontleend. Van enige invloed op de fonetiek (klanken, klemtoon, intonatie) en de grammatica is geen sprake. Het is dan ook begrijpelijk dat de leenwoorden tot een beperkt aantal woordsoorten behoren: helemaal geen lidwoorden, voornaamwoorden of telwoorden, weinig bijwoorden (*surtout*, *pertang*), voorzetsels en voegwoorden (*malgré da*, *pourvu da*),

voornamelijk interjecties (heel weinig verschillende vormen, dus types: *bon, soit, voilà, donc*), maar die wel heel frequent (tokens) kunnen zijn, vooral substantieven en werkwoorden.

Substantieven

Sommige woorden worden zoals in het Frans uitgesproken. ‘Zoals in het Frans’ moet geïnterpreteerd worden als ‘zoals heel wat Franstalige Brusselaars het woord uitspreken’ (die uitspraak kan anders zijn dan de Franse uitspraak); soms is de uitspraak aan het Brusselse dialect aangepast (de gehanteerde spelling is dan de Spelling van de Academie van het Brussels, die men kan raadplegen op de website www.avhb.be).

Voorbeelden:

- > Het huis, kamers en inrichting: *Ploşj* (‘kamer’), *koëmer* (‘slaapkamer’), *trap, dui* (‘deur’), *veenster, toëfel* (‘tafel’), *stool* (‘stoel’). Recentere benamingen blijken aan het Frans ontleend te zijn (*salle à manger, palier*). In een beperkt aantal gevallen kunnen een Brabants woord én een leenwoord gebruikt worden, bij voorbeeld *krontsjje* (‘kraantje’) en *robinet*. Bijzonder interessant is het woord voor ‘verdieping’, namelijk *stozje*, dat vermoedelijk ontleend is toen het Frans nog een uitspraak kende met (de oorspronkelijke) *-s*; latere ontleningen aan het Frans blijken de *-age*-uitgang vervangen te hebben door *-ozje* (*bagogzje, pasozje, vwajozje*). Deze woorden, die in het Frans mannelijk waren, zijn in het Brussels vrouwelijk geworden. Recente ontleningen hebben én de Franse vorm behouden én het oorspronkelijk genus, zoals bij *demarrage* en *decollage*.
- > Diersoorten: Voor huisdieren worden alleen de Brabantse benamingen gebruikt: *ond* (‘hond’) en *kat*. Ook benamingen van dieren die sinds eeuwen in onze contreien bekend waren: *vleeg* (‘vlieg’), *mugge* (‘mug’), *kooi* (‘koe’), *pjéd* (‘paard’), *verke* (‘varken’), *vis, spinnekop* (‘spin’), etc. Ook wilde dieren als *wolf, vos* en *beir* (‘beer’). Daarnaast *lion, lionne, hippopotame*. Maar waarom wél *prinkeir* (‘meikever’) en geen inheems woord voor ‘vlinder’ (*papillon*)?

Bijzonder interessant is de meervoudsvorming van samengestelde substantieven en zogenaamde ‘lexies composées’. Het Frans kent veel minder samenstellingen dan het Nederlands: naast samenstellingen als *haut-parleur* (‘luidspreker’) en

garde-boue ('spatbord') kent het Frans heel wat bevroren woordgroepen, waarvoor de Franse linguïst Bernard Pottier de term *lexies composées* bedacht heeft. Het zijn woordgroepen bestaande uit twee woorden die door middel van een vast voorzetsel met elkaar verbonden zijn: *frein à main* ('handrem'), *passage à niveau* ('overweg'), *point de vue* ('standpunt'), *mise en pli* ('watergolf'). Anders dan in het Nederlands (en in onze dialecten) wordt het tweede element meestal bepaald door het eerste: vergelijk *bloempot* met *pot de fleurs*. Dit heeft tot gevolg dat een meervoudsuitgang op een andere plaats toegevoegd wordt dan in het Nederlands en in onze dialecten: vergelijk *freins à main* met handremmen. Soms komt geen van de constituenten van een lexie composée in aanmerking voor meervoudsvorming: het meervoud van *garde-boue* is, bijvoorbeeld, *garde-boues* (het eerste element is hier een werkwoord: 'bescherm + modder'). Als een Franse samenstelling of lexie composée in het Brussels overgenomen wordt, krijgt het, in de uitspraak, steeds een uitgang, in het Brussels uiteraard op het einde. Het kan dus zijn dat de meervoudsmarker op een andere plaats komt te staan dan in het Frans of dat het woord, in het Brussels, een meervoudsuitgang krijgt waar er helemaal geen is in het Frans, zoals in het hierboven besproken voorbeeld: Frans *garde-boue*, Brussels *garde-boues*. De Brusselse meervoudsuitgang kan hier *-e(n)* of *-s* zijn, zoals blijkt uit de volgende voorbeelden:

- > *essuie-glace* ('ruitenwisser') / *essuie-glacen*
- > *tourne-disque* ('platenspeler') / *tourne-disquen*
- > *perce-neige* ('sneeuwkllokje') / *perce-neigen*
- > *frein à main* ('handrem') / *frein à mains*
- > *salle à manger* ('eetkamer') / *salle à mangers*
- > *passage à niveau* ('overweg') / *passage à niveaus*
- > *tache de beauté* ('moedervlek') / *tache de beautés*
- > *deux-chevaux* ('2 pk Citroën-model') / *deux-chevauxs*

Wat het genus van ontleende substantieven betreft: Franse substantieven zijn mannelijk of vrouwelijk. Het Brussels heeft drie genera: mannelijk, vrouwelijk en onzijdig. Behouden alle Franse leenwoorden in het Brussels hun oorspronkelijk genus? Zijn er die onzijdig worden? Zijn er andere die van genus veranderen? Is het genus van leenwoorden anders in het Brussels dan in de andere Zuidwest-Brabantse dialecten? Op deze (en andere) vragen proberen De Vriendt en De Schutter (2012) een antwoord te geven.

Werkwoorden

a. Ook hier behoren de meest frequente werkwoorden tot de inheemse woordenschat: dit zijn bijvoorbeeld alle hulp- en koppelwerkwoorden. Aan het Frans worden werkwoorden ontleend die in de donortaal op *-er* uitgaan, behalve heel frequente werkwoorden. Men gebruikt bijvoorbeeld altijd *goên* ('gaan'), *zinge, valle* en *kuupe* ('kopen'). Naast *verbaaigoên* ('voorbijgaan') bestaat ook *passeire* (Frans *passer*). Voorbeelden van leenwoorden zijn *exigeire* (Frans *exiger*, 'eisen'), *derailleire* (Frans *dérailer*, 'ontsporen'), *soupponneire* (Frans *soupponner*, 'verdenken') en *em suicideire* (Frans *se suicider*, 'zelfmoord plegen'). Zeldzaam zijn de ontleningen aan een andere klasse van Franse werkwoorden, zoals *traduseire* (Frans *traduire*, 'vertalen') en *pretandeire* (Frans *prétendre*, 'beweren').

b. De Franse vorm van de stam blijft over het algemeen ongewijzigd. Het kan gebeuren dat een Franse nasale consonant door vocaal *+n* vervangen wordt (zoals in *pretandeire*). Bij werkwoorden van de Franse *-er*-klasse is die stam dezelfde voor de hele vervoeging. Aan deze stam wordt een suffix *-eir* toegevoegd om een nieuwe stam te vormen waaraan dan uitgangen toegevoegd kunnen worden (zie c.). Als werkwoorden behorende tot een andere klasse ontleend worden, is de ontleende stam die van het (Franse) imperfectum. Het imperfectum van *traduire* is *traduisait*, de stam *traduis-* vinden we terug in het Brussels *traduseire*, het imperfectum van *prétendre* is *prétendait*, de stam van het Brussels *pretandeire*.

c. Alle ontleende woorden hebben zich morfologisch aangepast, dat wil zeggen dat ze dezelfde uitgangen krijgen als de inheemse werkwoorden. De vervoeging is dezelfde als die van Brabantse regelmatige werkwoorden:

- > *Ik eviteir*, 'ik vermijd'
- > *G'eviteit*, 'je vermijdt'
- > *Z'eviteit*, 'ze vermijdt'
- > *W'eviteire*, 'we vermijden'
- > *Ei eviteide*, 'hij vermeed'
- > *Ei ei geviteid*, 'hij heeft vermeden'

Merkwaardig is het feit dat hier, dus in de (Brabantse) stam *-eir*, de fonologische regel van *r*-deletie vóór dentaal toegepast wordt en dat dit niet in het geval is in de (Franse) stam, bijvoorbeeld in *escorteire* (Frans *escorter*, 'begeleiden, escorteren') en *accordeire* (Frans *accorder*, 'stemmen').

Leenwoorden blijken een soort complementair lexicon te vormen (de basiswoordenschat van het dialect is inheems, Brabants dus). Ontleende substantieven kunnen ofwel zoals in de donortaal uitgesproken worden, ofwel aan de Brabantse uitspraak aangepast zijn. Bij werkwoorden is behoud van de Franse vorm van de stam de regel. Hoogstens kan een nasale klinker door een combinatie orale klinker + *n* vervangen worden; soms bestaan beide vormen.

Brussels Frans

Het Frans is, zoals boven vermeld, de *lingua franca* geworden in Brussel; het is uitgebreid beschreven in de studie van Hugo Baetens Beardsmore, *Le français régional de Bruxelles*, die in 1971 verschenen is. De meeste woorden en constructies die in dat werk beschreven zijn, kunnen nog gehoord worden, maar veel minder. Bij de meeste Franstalige Brusselaars is de taal geëvolueerd in de richting van algemeen (Belgisch) Frans. Dat wil bijvoorbeeld zeggen dat iedereen (?) de vormen *septante* (70) en *nonante* (90) gebruikt; sommigen gebruiken nog het substantief *drache* ('regenbui') en het werkwoord *dracher* (*il drache*). Veel minder dan vroeger hoort men echter 'c'est un sukkeleir'!

Bibliografie

- Baetens Beardsmore, H. (1971). *Le français régional de Bruxelles*. Brussel: Presses Universitaires de Bruxelles.
- Janssens, R. (2001). *Taalgebruik in Brussel. Taalverhoudingen, taalverschuivingen en taalidentiteit in een meertalige stad*. Brusselse thema's 8. Brussel: VUBpress.
- De Vriendt, S. & G. De Schutter (2012). Het genus van leenwoorden in het Brussels. *Taal en Tongval* 64 (2), 155-241.

Onzichtbare aanwezigheid: Dialect in de hedendaagse meertalige grote stad

Vincent A. de Rooij¹

Wat voor rol en betekenis heeft ‘dialect’ in de hedendaagse meertalige grote stad? Die vraag probeer ik hier te beantwoorden door te kijken naar de rol en betekenis van het Amsterdams, het dialect van Amsterdam. Dit zo op te schrijven voelt al gelijk vreemd aan want bestaat er eigenlijk nog wel een Amsterdams dialect dat herkenbaar afwijkt van andere dialecten? En zo ja, wie spreekt dat dan nog? De bevolking van Amsterdam bestaat in meerderheid uit eerste of tweede generatie binnen- en buitenlandse migranten met hun eigen dialecten, die ze echter in het dagelijks leven, zeker buitenshuis, nauwelijks gebruiken. Zij spreken meestentijds een variant van het Nederlands die zeer dicht bij de standaardtaal ligt en weinig tot in het geheel niet Amsterdams klinkt. Ook wat voor Amsterdams doorgaat, lijkt trouwens erg op de standaardtaal. De vele verschillende Amsterdams dialecten die Winkler (1874: 84-93) in de negentiende eeuw nog meende te kunnen onderscheiden bestaan al lang niet meer (Schatz 1987: 53-55). Volgens Schatz (ibid.: 60) verschilde ‘... in 1976 in ieder geval het Amsterdams van een doorsnee van de bevolking in feite hoofdzakelijk nog op klankniveau ... van de Standaardtaal.’ Die verschillen op klankniveau zijn overigens wel nog steeds herkenbaar genoeg om dankbaar gebruik van te maken in uitingen van populaire cultuur die al decennialang in heel Nederland weerklink vinden: denk hierbij in het recente verleden aan vertolkers van het Jordaanse levenslied, zoals André Hazes en Koos Alberts.

Het is daarom des te opvallender dat er zo ontzettend weinig recente wetenschappelijke studies zijn van het stadsdialect van Amsterdam. Afgezien van het werk van Schatz (1986, 1987), gebaseerd op opnamen uit 1976, en Brouwer (1989), uitgevoerd tussen 1980 en 1983, is er geen gedegen empirisch onderzoek gepubliceerd. Schatz (1987: 28) verklaarde deze wetenschappelijke desinteresse

1

Amsterdam Institute for Social Science Research, Universiteit van Amsterdam.

uit het feit dat, ook onder taalkundigen, stadsdialecten als ‘plat’ en ‘onbeschaafd’ beschouwd werden en daarom geen legitiem object van onderzoek waren.

En misschien is de aarzeling onder dialectologen, en zelfs sociolinguïsten, om Amsterdams te bestuderen ook wel in verband te brengen met het nog sterk levende idee onder vele taalkundigen van de ‘traditional region’, die zich kenmerkt door een stabiele, zelfs symbiotische, relatie tussen populatie, haar sociale structuur, cultuur (taal inbegrepen) en geografische locatie:

The individual is born into the region and remains with it, physically and mentally, since there is little in-or-out migration by isolated persons and families; and the accidents of birth would automatically assign a person to a specific caste, class, occupation, and social role. An intimate symbiotic relationship between man and land develops over many centuries, one that creates indigenous modes of thought and action, a distinctive visible landscape, and a form of human ecology specific to locality. (Zelinsky 1973:110)

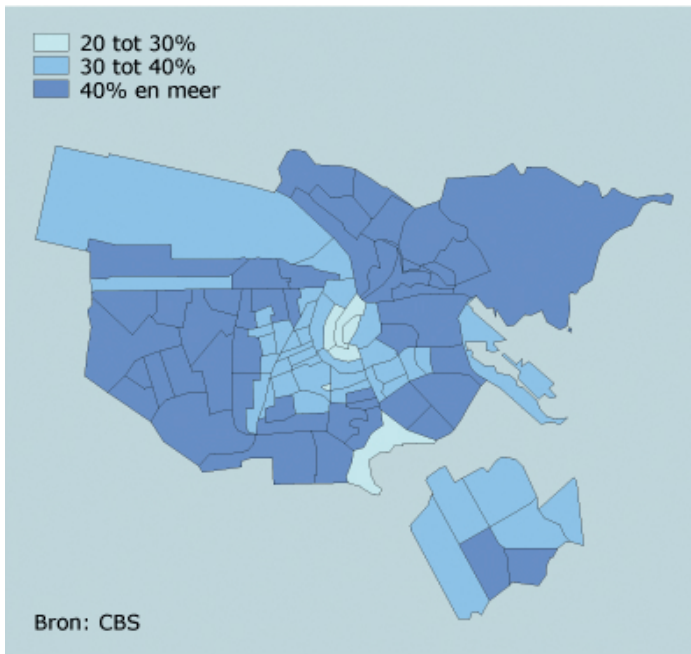
Een stad als Amsterdam, waar niets stabiel is, is natuurlijk in geen enkel opzicht te beschouwen als zo’n ‘traditional region’ en daarom gevaarlijk terrein voor taalkundigen en dialectologen die vasthouden aan het idee dat er duurzame verbindingen zijn tussen populatie, territorium en taal of dialect. Constante immigratie en emigratie door de eeuwen heen (Hinskens & Muysken 2007) heeft ervoor gezorgd dat Amsterdams voortdurend beïnvloed is van buitenaf en ook zelf weer zijn invloed heeft gehad buiten de stad. Van Oostendorp, sprekend over ‘zijn’ Rotterdam, vat deze grootstedse talige dynamiek en haar impact trefvend samen:

Je kunt het als chauvinistisch Rotterdammer natuurlijk betreuren dat je taal zo bepaald wordt door mensen van buiten. Maar je kunt het ook begrijpen als een teken dat het Rotterdams de taal is van de grote stad, en een taal die kennelijk grote aantrekkingskracht uitoefent op allerlei mensen van buiten die stad. Een echte stad heeft geen eigen dialect in de zin van een door duidelijke grenzen afgebakende taal. Rotterdam is altijd een smeltkroes geweest waar mensen van over de hele wereld naartoe trokken en waarheen ze hun eigen taal meenamen. Zolang we kunnen terugkijken, is het een stad geweest van immigranten uit Zeeland en Turkije, uit Brabant en China, en een tijdelijk toevluchtsoord voor zeegasten van alle wereldzeeën. Geen wonder dat de taal er een is die ook en misschien zelfs wel vooral door buitenstaanders bezongen wordt en die ook sterk door die buitenstaanders beïnvloed is. (Van Oostendorp 2002: 15-16)

Om een idee te krijgen van het grootstedese dynamische karakter van Amsterdam volgt hier een korte sociaal-economische, culturele en demografische beschrijving van de stad. Amsterdam telt meerdere universiteiten en hogescholen, musea, theaters en andere uitgaansgelegenheden. De zeventiende-eeuwse grachtengordel, het Rijksmuseum, Stedelijk Museum en Van Goghmuseum, maar ook het voor buitenlandse begrippen nog steeds liberale drugsklimaat maken van Amsterdam een globale toeristenmagneet: in 2014 verbleven 6,7 miljoen geregistreerde gasten in Amsterdamse hotels (OIS 2015b: 262). Met andere West-Europese grote steden heeft Amsterdam gemeen dat de financiële dienstensector en het toerisme een substantiële bijdrage leveren aan de lokale economie (OIS Amsterdam 2015b: 260-264). Ook de zogenaamde *creative industry* en ICT-sector groeien nog steeds (ibid.) en zorgen ervoor dat het aandeel hogeropgeleiden onder de bevolking verder toeneemt (Economische verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2012: 57). In 2015 telde Amsterdam ruim 820.000 inwoners (OIS Amsterdam 2015b: 8) afkomstig uit zo'n 180 landen.² De groeiende, zeer diverse bevolking is afkomstig uit zowat alle landen ter wereld, maar ook uit alle uithoeken van Nederland (OIS Amsterdam 2015b: 46-51). Dat maakt de bevolking, die voor een groot deel eerstegeneratiebewoner van de stad is (zie Figuur 1), ook taalkundig uiterst divers. Die talige diversiteit heeft geleid tot taalvernieuwing, vooral duidelijk zichtbaar in jongerenvarianten van het Nederlands (zie bijvoorbeeld van den Braak's bijdrage in Berns 2002, en Cornips & De Rooij 2003). Ook zijn bepaalde professionele contexten zoals het hoger onderwijs en de dienstensector voor een deel Engelstalig geworden. Daarnaast worden talen van recente migratiegemeenschappen gesproken in familiale en religieuze settings, maar ook in clubs en verenigingen op etnische grondslag.

Met het ontbreken van grootschalig sociolinguïstisch onderzoek van Amsterdam, is niets met zekerheid te zeggen over hoeveel en welke Amsterdammers Amsterdams spreken. Als iemand die al meer dan 32 jaar in Amsterdam woont, kan ik op basis van eigen observaties zeggen dat je overal in de stad Amsterdams tegen kunt komen maar dat dat sterk afhankelijk is van wie je spreekt en waar je bent. Op de Universiteit van Amsterdam waar ik werk, zijn er slechts twee vrouwelijke medewerkers die een duidelijk Amsterdams accent hebben. Beiden werken in een niet-wetenschappelijke functie. Ook in zogenaamde 'bruine cafés' is meestal wel Amsterdams te horen. En ook in het complex in Amsterdam-Noord waar ik een volkstuin heb, spreken veel tuinders Amsterdams maar nog meer niet.

² Website gemeente Amsterdam <https://www.amsterdam.nl/gemeente/organisatie/sociaal/onderwijs-jeugd-zorg/diversiteit/diversiteit-0/#hae424c95-47ce-44c4-8f26-8eec3eed23b6>

*Figuur 1: In Amsterdam geboren personen naar buurt, 2004
(Centraal Bureau voor de Statistiek, <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2007/43/geboren-amsterdammers-wonen-aan-de-randen-van-de-hoofdstad>)*

Schatz (1986) stelde vast dat sprekers meer ‘plat Amsterdams’ spreken naarmate zij lager op de sociaal-economische statusladder stonden. Ook onder jongeren nam zij meer ‘plat Amsterdams’ waar. Brouwer (1989) zag een duidelijk gender-effect: het spreken van dialect werd gezien als stoer en mannelijk, reden waarom vrouwen minder Amsterdams spraken. Schatz’ en Brouwers conclusies zouden opnieuw aan hedendaagse data getoetst moeten worden, maar het effect van sociaal-economische status lijkt nog steeds te gelden. Schatz (1986) en Brouwer (1989) onderzochten slechts een steekproef uit een deel van de Amsterdamse bevolking, namelijk geboren en getogen Amsterdammers met een lage en laag-midden sociaal-economische status. Je zou dus kunnen zeggen dat zij in dit opzicht nog volledig binnen het traditionele dialectologische paradigma opereerden en Amsterdam op geforceerde wijze tot een ‘traditional region’ reduceerden, een territorium met een honkvaste, Amsterdams-dialectspreekende bevolking. In werkelijkheid was die Amsterdamssprekende bevolking al sinds het midden van de jaren zestig aan het verhuizen: eerst vanuit verpauperde oude

stadwijken naar nieuwe buitenwijken (zie Figuur 1), en daarna ook naar omliggende plaatsen als Almere en Purmerend (van Amersfoort & Cortie: 78-79). Oude stadwijken zijn vanaf de jaren negentig in rap tempo gegentrificeerd en dat heeft geleid tot een verdere uittocht van lokaal geboren Amsterdammers om plaats te maken voor hoger opgeleide, veelverdienende professionals.

Het oorspronkelijke Amsterdamse dialect is dus voor veel inwoners van Amsterdam in het dagelijkse leven 'onzichtbaar' geworden, terwijl het elders een nieuwe presentie heeft gekregen. De authentieke Amsterdammer en het authentieke Amsterdams worden tegenwoordig zelfs buiten Amsterdam gesitueerd. Zo is op de website Flevolands Geheugen, die via de methode van oral history de nog jonge geschiedenis van Flevoland probeert vast te leggen, te lezen: "De echte Amsterdammers wonen niet meer in Amsterdam, maar in de voormalige groeikernen buiten Amsterdam" (Laffra 2013). Thea Laffra, die in 1975 verhuisde naar Lelystad, zegt op deze pagina: "Er woont bijna geen rechtgeaarde Jordanees meer in de Jordaan; er zitten allemaal yuppen en BN-ers." Ook op Flevolands Geheugen, wordt oud-Amsterdammer Fred Noeken onder de kop 'De Amsterdammers zitten in Lelystad en Almere' als volgt geciteerd:

Al kreeg ik er honderdduizend euro bij cadeau niet. Ik ben er de laatste keer geweest in 1996. Toen is mijn moeder overleden en moesten we het huis leeghalen. Toen moest ik naar Amsterdam toe. God, god, god, alles eenrichtingsverkeer, parkeren kost een vermogen, blanken vind je niet meer, je bent de enige blanke. Het valt gewoon op dat je blank bent. Vroeger viel het op dat je zwart was, nu valt het op dat je blank bent. Nou, ik voelde me helemaal niet meer happy, niet meer op zijn plaats. Ik heb gedaan wat ik moest doen. Ik heb de sleutel van het huis van mijn moeder ingeleverd. Nooit meer! Ik ga er zelfs niet meer terug om kleding te kopen. Vroeger ging je nog wel eens naar de Albert Cuyp of de Dappermarkt. Nee, voor mij is Amsterdam over. Het was een geweldige stad. Ik heb er ontzettend veel lol gehad, ontzettend veel beleefd. Ik ben en blijf een Amsterdammer, ja. Alleen de Amsterdammers wonen niet meer in Amsterdam! Dat is het probleem. De Amsterdammers zitten hier en in Almere. (Noeken 2013)

Je zou kunnen zeggen dat het Amsterdams door de migrerende Amsterdammers gedeterritorialiseerd is, losgeraakt is van wat als zijn oorspronkelijk locus wordt gezien. Tegelijkertijd krijgen andere dialecten die met nieuwe inwoners van buiten Amsterdam meekomen een verbinding met een nieuw territorium. Maar de meeste van die dialecten (of talen) blijven buiten het zicht van medestadsbewoners. Dat heeft te maken met de manier waarop bewoners

de stad en haar infrastructuur gebruiken. Hedendaagse steden zijn complexe stelsels van sociale netwerken, waarvan sommige elkaar doorsnijden, en andere relatief autonome geïsoleerde clusters vormen. Steden zijn zo ook stelsels van relatief zelfstandig functionerende, afgebakende en benoembare plaatsen waar mensen met gedeelde belangen in gezamenlijke sociale praktijken samenkomen (scholen, kerken, werkklekkens, markten, overheidsinstellingen, ziekenhuizen, etc.), en daarmee stelsels van routes tussen die plaatsen en de thuisplek. De urbane complexiteit, met andere woorden, beleven we als stadsbewoner vaak niet als zodanig: we zien meestal slechts die uitsnede van de stad waar we ons voor werk of andere routines doorheen bewegen, maar gewild of ongewild dienen we ons ook te verhouden tot die complexiteit:

Gerade der hohen Komplexität wegen kann der urbane Raum dem Beobachter ein opakes Bild bieten, das ihn auf die eigene Perspektive reduziert: Man sieht nur noch dasselbe, man geht dieselben Wege, man bemerkt nur noch Bekanntes. Der urbane Raum kann überfordern, ermüden, zum Rückzug bewegen. Doch behält der urbane Raum seinen ungebrochenen Reiz als Ort der Befragung und Infragestellung eigener Annahmen, als kommunikative Herausforderung. Die Stadt als Ort des perspektivischen Lernens, als Ort der konstanten Irritation, bleibt deshalb ein Raum, den es seines spezifischen Zusammenspiels der Codes wegen zu verstehen gilt. (Franceschini 2007: 6)

Wat hier over de stad wordt gezegd, is trouwens in deze tijden van globalisering, (talige) superdiversiteit (Blommaert & Rampton 2011), mobiele communicatie (Deumert 2014) en transidioma (Jacquemet 2005, 2013), ook van toepassing op kleinere plaatsen, zelfs als deze ver verwijderd zijn van grote urbane centra (Wang et al. 2013). Ook in die kleine plaatsen komen mensen immers via allerlei media in aanraking met materiaal afkomstig uit vele verschillende talen waarmee sociale betekenissen geconstrueerd worden in het dagelijkse leven. Gedeterritorialiseerde talen en dialecten zijn meer en meer regel in plaats van uitzondering geworden (als zij dat al ooit waren).

Met het losraken van wat als haar territorium wordt gezien, is het Amsterdams een rijke bron van sociale semiose geworden. De dialectsprekende Jordaanbewoner bestaat dan misschien wel niet meer, het *social type* dat daarmee verbonden is, is echter springlevend en herkenbaar. Zo zeer zelfs dat dit social type en het bijbehorende dialect gecommificeerd wordt (cf. Johnstone 2013: 173-195). In 2015 lanceerde het bedrijf Mijndomein een reclamecampagne met tv-spotjes waarin Amsterdammers werd opgeroepen een .amsterdam-domeinnaam te laten

registreren: “Echte Amsterdammers registreren nu hun .amsterdam-domein.” In de verschillende spotjes werden een aannemer (https://youtu.be/jEm5Ag_GLDs), een jonge mannelijke professional, ‘de creatieve alleskenner’ (<https://youtu.be/iCGCrik5Psc>), en een jonge vrouwelijke professional, ‘de PR Miep’ (<https://youtu.be/2mZQyRjwmuY>) opgeroepen als echte Amsterdammer hun .nl-domeinnaam in te ruilen voor een .amsterdam-domeinnaam. Opvallend aan de spotjes is dat de zeer duidelijke Amsterdamse stem in het spotje zich met dezelfde kameraadschappelijkheid richt tot de corpulente assertieve aannemer en de jonge hip bebaarde slanke creatieve professional. In het spotje waarin de jonge vrouwelijke professional aangesproken wordt, is het Amsterdamse accent nog wel herkenbaar Amsterdams, maar wel flink afgezwakt.

Ook op andere manieren proberen mensen geld te verdienen met Amsterdams. De eigenaars van [mokum.nl](http://www.mokums.nl/sitemap.php) hebben een uitgebreide disclaimer (<http://www.mokums.nl/sitemap.php>) op hun website gezet, waaruit hieronder enkele relevante passages gepresenteerd worden:

Disclaimer

MokumsNL is een verzameling van zaken die zich afspelen in Amsterdam.

Met name zijn wij op zoek naar alledaagse dingen die toch uniek zijn, soms zo uniek dat niemand erbij stil staat dat ook dit Amsterdam is.

(...)

in het begin gebruikten wij wel eens foto's waarvan wij dachten dat die rechtenvrij waren maar door de jaren heen bleek dat dat toch niet altijd het geval is. Wij hebben inmiddels leergeld betaald (letterlijk.) Maar wat voor ons geldt werkt andersom natuurlijk net zo. Alles wat op MokumsNL staat is ons eigendom, ook al is de input van anderen noodzakelijk geweest voor een bepaald onderwerp.

Vraag het ons als je iets wilt gebruiken, van geval tot geval bekijken wij of we dat willen. In de meeste gevallen zullen wij geen toestemming geven als er geen enkele tegenprestatie tegenover staat.

(...)

Omdat ook wij brood moeten kopen is op alles een uitzondering te maken maar echt, alleen na overleg.

Op [mokums.nl](http://www.mokums.nl) wordt op verschillende pagina's uitgebreid aandacht besteed aan Amsterdams dialect. Op de pagina 'Amsterdams dialect' (http://www.mokums.nl/amsterdams_dialect.html) wordt het als volgt gekarakteriseerd:

Het is een taal die vooral in klank, maar ook wel wat de woordenschat en bepaalde grammaticale verschijnselen betreft, afwijkt van de Nederlandse standaardtaal en die gesproken wordt door mannen en vrouwen die tot de lagere sociale klasse behoren en die in Amsterdam geboren en getogen zijn. Het is een taal die merkwaardigerwijs door de sprekers ervan minder gewaardeerd lijkt te worden dan door de niet-sprekers en die in de loop der jaren steeds meer aan prestige heeft gewonnen en typisch Amsterdamse artiesten grote faam bezorgde, zangers, toneelspelers, cabaretiers en schrijvers. In de loop der tijd hebben vreemde talen invloed gehad maar uiteraard wordt er in Amsterdam standaard Nederlands gesproken, door de vele nationaliteiten zijn er veel accenten in geslopen.

Deze passage, met uitzondering van de laatste zin, is zonder bronverwijzing letterlijk overgenomen uit Berns (2002).

Op http://www.mokums.nl/dialecten_amsterdam.html vinden we het bekende overzicht van Amsterdamse dialecten van Winkler (1874), overigens zonder te verwijzen naar die oorspronkelijke bron. Interessanter op deze pagina is de karakterisering van Amsterdams en de spreker ervan:

Plat Amsterdams staat synoniem voor bijdehand. Weinigen hebben moeite met de Amsterdamse tongval omdat het eerder als grappig dan als ordinair wordt gezien. (...) Buiten Amsterdam wordt 'de Amsterdammer' wel eens aangeduid als een bluffer, opschepper.

En inderdaad, waar sprekers van andere dialecten in meer formele settings geneigd zullen zijn naar de standaardtaal toe te bewegen, geldt dat in veel mindere mate, of in het geheel niet, voor sprekers van het Amsterdams. Amsterdammers, zo stelt Schatz (1987: 9), zijn "waarschijnlijk de enige stedelingen in Nederland die zich onder bijna alle omstandigheden van hun dialect durven bedienen." Eerdergenoemde universitaire medewerkers zijn daar voorbeelden van. Een ander voorbeeld kwam ik onlangs tegen in het Rijksmuseum waar de vrouw van middelbare leeftijd die toegangskarten verkocht op joviale toon met een duidelijk Amsterdams accent uitlegde wat ik moest doen om een Museumkaart aan te schaffen. In een dergelijke formele transactie met een museumbezoeker die duidelijk geen Amsterdams spreekt, voelde deze spreker zich blijkbaar zelfzeker genoeg om dit te doen en niet te convergeren naar de gesprekspartner.

Voor zowel geboren Amsterdammers als nieuwkomers, maar ook voor veel mensen buiten Amsterdam, heeft het Amsterdams een positieve waarde die moeilijk nader te omschrijven is: het wordt zoals in het citaat hierboven geassocieerd met bijdehand zijn, wat buiten Amsterdam kan overgaan in een meer negatief oordeel ('bluffer, opschepper'). Een site als mokums.nl kan gezien worden, niet alleen als een vorm van dialect commodification, maar vooral ook als een poging tot het reterritorialiseren van het dialect: men poogt Amsterdams zichtbaar te houden en verbonden te houden aan Amsterdam door immaterieel erfgoed te documenteren. Mokums.nl is een enorme potpourri van alles wat 'typisch' Amsterdams is: beschrijvingen van personen, gebouwen, buurten, gebruiken en van dat virtuele Amsterdam wordt het dialect weer onderdeel gemaakt.

De behoefte aan reterritorialisering is er bij (ex-)Amsterdammers, maar blijkbaar ook bij niet-Amsterdammers getuige het succes van Amsterdams gesproken tv-series in heden en verleden: Baantjer (1995-2006) met het in elke aflevering weerkerende bruine café op de Wallen, 't Schaep met de 5 pooten (1969-1970) waarin de hoofdrol is weggelegd voor het gelijknamige buurtcafé, de remake van deze serie uit 2006 en de vervolgsereis ervan.

In hoeverre Amsterdams nog gesproken wordt en door wie, zou zoals ik al eerder stelde, empirisch onderzocht moeten worden in nieuw sociolinguïstisch onderzoek. Maar dan natuurlijk onderzoek dat zich niet beperkt tot een kleine uitsnede van de Amsterdamse bevolking, zodat duidelijk kan worden welke plaats typerende Amsterdamse dialectkenmerken innemen in het taalgebruik van alle Amsterdammers. Wat de uitkomst ook zal zijn van dergelijk onderzoek: het Amsterdams zal via de populaire cultuur nog een hele tijd bij ons zijn, met of zonder sprekers die op dagelijkse basis gebruiken.

Deze korte verkenning van wat de rol en betekenis is van dialect in de meertalige stad Amsterdam, zegt niet alleen iets over Amsterdam, Amsterdammers, en het Amsterdams. De sociaalgeografische complexiteit die ooit misschien kenmerkend was voor grote steden ten opzichte van kleinere steden en dorpen, is niet langer zo onderscheidend. Extreme mobiliteit van mensen, goederen en ideeën is door snelle technologische ontwikkelingen op het gebied van transport, media en communicatie de norm geworden tot in de verste uithoeken van de wereld. Voor de studie van dialecten en streektaalen betekent dit een door velen al ingezette herijking van onderzoeksmethoden en concepten. In plaats van gemeenschappen, normen en codes, zouden eerder sprekers, praktijken en talige resources centraal moeten staan (Jørgensen et al. 2011), met als doel om

meer inzicht te krijgen in hoe mensen met talige middelen sociale werelden produceren en reproduceren.

Bibliografie

- Amersfoort, H. van & C. Cortie (2009). Housing and population: Spatial mobility in twentieth-century Amsterdam. In L. Nell & J. Rath (red.), *Ethnic Amsterdam: Immigrants and urban change in the twentieth century*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 75-101.
- Berns, J., met medewerking van Jolanda van der Braak (2002). *Amsterdams*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Blommaert, J. & B. Rampton (2011). Language and superdiversity. *Diversities* 13 (2), 1-21.
- Brouwer, D. (1989). *Gender variation in Dutch: A sociolinguistic study of Amsterdam speech* (doctoraatsverhandeling, Katholieke Universiteit Nijmegen). Dordrecht: Foris Publications.
- Cornips, L. & V. de Rooij (2003). Kijk, Levi's is een goeie merk: maar toch hadden ze 'm gedist van je schoenen doen 'm niet. Jongerenvariëteit heeft de toekomst. In J. Stroop (red.). *Het Nederlands van Nu en Straks. Waar gaat het Nederlands naar toe?* Amsterdam: Prometheus, 131-142.
- Deumert, A. (2014). *Sociolinguistics and mobile communication*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Economische verkenningen Metropoolregio Amsterdam (2012). Amsterdam: Economische Zaken Amsterdam/Kamer van Koophandel Amsterdam.
- Franceschini, R. (2007). Einleitung. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 148 [Im Dickicht der Städte I: Sprache und Semiotik], 5-6.
- Hinskens, F. & P. Muysken (2007). The talk of the town: Languages in Amsterdam 1507-2007. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 148 [Im Dickicht der Städte I: Sprache und Semiotik], 7-23.
- Jacquemet, M. (2005). Transidiomatic practices: Language and power in the age of globalization. *Language & Communication* 25 (3), 257-277.
- Jacquemet, M. (2011). Transidioma and asylum: Gumperz's legacy in intercultural institutional talk. *Journal of Linguistic Anthropology* 23 (3), 199-212.
- Jørgensen, J. N., M. Karrebæk, L.M. Madsen & J.S. Møller (2011). Polylinguaging in Superdiversity. *Diversities* 13 (2), 23-37.
- Laffra, T. (2013). De echte Amsterdammers wonen in de groeikernen. *Flevolands geheugen* (2 september). Geraadpleegd via <http://www.flevolands-geheugen.nl/6748/nl/de-echte-amsterdammers-wonen-in-de-groeikernen>

- Noeken, F. (2013). De Amsterdammers zitten in Lelystad en in Almere. *Flevolands geheugen* (2 september). Geraadpleegd via: <https://www.flevolandsgeheugen.nl/page/5615/de-amsterdammers-zitten-in-lelystad-en-in-almere>
- OIS Amsterdam (2015a). *Kerncijfers Amsterdam 2015*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam.
- OIS Amsterdam (2015b). *Amsterdam in cijfers 2015*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam.
- Oostendorp, M. van (2002). *Rotterdams*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Schatz, H.F. (1986). *Plat Amsterdams in its social context: A sociolinguistic study of the dialect of Amsterdam*. Amsterdam: P.J. Meertens-Instituut.
- Schatz, H. (1987). *Lik op stuk: Het dialect van Amsterdam*. 's-Gravenhage: BZZ-TôH.
- Wang, X., M. Spotti, K. Juffermans, L. Cornips, S. Kroon & J. Blommaert (2013). Globalization in the margins. *Tilburg Papers in Culture Studies* 73.
- Winkler, J. (1874). *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon, Deel 2*. Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Zelinsky, W. (1973). *The cultural geography of the United States*. Inglewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Dialectloket

een website over taalvariatie van de Universiteit Gent

www.dialectloket.be

Dialectloket

Pauline Van Daele en Jacques Van Keymeulen¹

Inleiding

Televisieseries als *Bevergem* en *Eigen kweek* overspoelden in 2016 heel Vlaanderen met West-Vlaamse quotes en klanken die gretig werden opgepikt. In Nederland ging men met de app en bijhorende tv-show *Sprekend Nederland* op zoek naar het sterkste accent van het land. De belangstelling voor dialect en streektaalen lijkt de laatste jaren weer op te leven in de Lage Landen. Toch kan zulke kortstondige aandacht niet verhinderen dat steeds minder mensen, steeds minder ‘goed’ dialect spreken in steeds minder situaties. Sinds de jaren zestig van de vorige eeuw verliezen de streektaalen terrein, zowel op functioneel als op formeel vlak en daar lijkt voorlopig geen verandering in te komen. De typisch lokale kenmerken ruimen plaats voor algemener verspreide varianten of standaardtalige tegenhangers. Informeel taalgebruik, in Vlaanderen *tussentaal* genoemd, neemt de plaats en de functie in van het authentieke dialect en jongeren bedienen zich, vooral in grootstedelijke contexten, daarnaast ook van anderstalige elementen om hun taalgebruik een eigen karakter te geven.

Die afname van het dialectgebruik brengt evenwel mee dat de maatschappelijke belangstelling ervoor is gegroeid. Dialect leeft weer op in de Lage Landen, niet als taal maar als cultureel en immaterieel erfgoed. Dialectverlies wordt immers aangevoeld als een verlies van eigenheid in een steeds globaler wordende wereld en de talige identiteit wil men graag bewaren. Het is aan die vraag om ons orale erfgoed veilig te stellen, dat de UGent in 2009 tegemoet kwam bij de start van het wetenschapspopulariseringproject *Dialectloket*: een nieuwe multimediale website over taalvariatie in het algemeen en dialect in het bijzonder.

1

Vakgroep Taalkunde – Nederlands, Universiteit Gent.

Dialecten verzamelen

Dialectloket is een initiatief van de Universiteit Gent en meer bepaald van de dialectologen die er al jaren het *Woordenboek van de Vlaamse dialecten* (WVD) maken. Onder Vlaamse dialecten verstaan zij de dialecten van West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen, Frans-Vlaanderen en ook Zeeuws-Vlaanderen. Om het dialectwoordenboek te maken, kon het WVD steeds rekenen op een netwerk van honderden informanten, verspreid over de vier deelgebieden. Typische dialectsprekers – van hoge leeftijd, honkvast en laaggeschoold – deelden jarenlang hun woordenschat en dialectkennis met de onderzoekers van de universiteit. Op die manier kwam een verzameling van duizenden gegevens tot stand in de vorm van ingevulde dialectvragenlijsten, fonetische transcripties en geluidsopnames op band of op cassette.

Vandaag is dialectologisch onderzoek vrijwel enkel mogelijk op basis van die in het verleden verzamelde gegevens. Authentieke dialectsprekers vinden wier taal nog niet beïnvloed is door andere dialecten of door de standaardtaal, wordt steeds moeilijker en binnenkort vrijwel onmogelijk. Door de sterk verhoogde sociale en geografische mobiliteit van de bevolking en vooral door de verhoogde scholingsgraad en de introductie van de moderne media zijn de kennis en het gebruik van de traditionele dialecten sterk afgenomen. Daarom verlegde het WVD de focus de afgelopen jaren van het verzamelen van gegevens naar het duurzaam bewaren en ontsluiten van het verzamelde materiaal.

Dialecten bewaren

De gegevens over de traditionele dialecten worden dus gaandeweg gedigitaliseerd om ze voor de wetenschap en het publiek toegankelijk te maken. De UGent kan namelijk bogen op een lange traditie in de traditionele dialectologie en heeft gaandeweg enkele gigantische materiaalverzamelingen aangelegd. Om die historische en taalkundige collecties online te ontsluiten, werd in 2009 het wetenschapspopulariseringsproject *Dialectloket* opgezet. Professor Nederlandse Taalkunde Jacques Van Keymeulen is projectleider van het project; Pauline Van Daele en Melissa Farasyn voerden het uit, met medewerking van de WVD-redacteurs Liesbet Triest, Tineke De Pauw, Veronique De Tier en Roxane Vandenberghe. Zij kregen daarnaast de hulp van tientallen vrijwilligers².

Op zaterdag 10 oktober 2015, tijdens de Week van het Nederlands, werd de website www.dialectloket.be officieel gelanceerd. Vandaag staat Dialectloket online als een hedendaagse website, waar het grote publiek in vier loketten informatieve teksten, digitale woordenboeken, honderden geluidsfragmenten, boeiende video's en mooie taalkaarten vindt. De klemtoon van het Dialectloket ligt wel op de dialecten en de dialectologie, maar Dialectloket gaat verder dan dat. Ook andere, recentere vormen van taalvariatie komen uitgebreid aan bod: jongerentaal, tussentaal, chattaal, Nederlands in België en in Nederland, Nederlands in de wereld. Zelfs Fries, soorten Afrikaans en creooltalen werden niet vergeten.

De verschillende thema's komen in het loket 'tekst' terug in de vorm van informatieve, populariserende teksten. In het loket 'woord' vinden bezoekers twee grote lexicografische projecten: het register op de 27 reeds gepubliceerde afleveringen van het *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten*, en ook de *Woordenbank van de Nederlandse Dialecten*, waarin een heleboel lokale en regionale dialectwoordenboeken werden samengebracht. Onder de knop 'beeld' zit een mooie verzameling taalkaarten en werden allerlei filmpjes over taalvariatie bijeengebracht. Voor leerkrachten Nederlands voorziet de site een educatief gedeelte vol tips en lesideeën.

Stemmen uit het verleden

Dé blikvanger van de website is ongetwijfeld het loket 'geluid' met de verzameling dialectbanden of de 'Stemmen uit het Verleden' van de Gentse dialectologen Pée en Vanacker. Hun initiatief uit de jaren zestig en zeventig om overal te lande dialectopnames te maken, leverde uiteindelijk een collectie op van zo'n 780 banden. Ze sluiten mooi aan op de geluidsbestanden van de *Nederlandse Dialectenbank* (Soundbites), die in de afgelopen decennia zowel in Nederland als buiten Europa werden verzameld door onderzoekers van het Meertens Instituut. Op elke opname van de Stemmen uit het Verleden hoor je een gesprek van ongeveer 45 minuten, in het authentieke dialect van die plaats. De sprekers die men op de banden hoort, zijn geboren rond 1900; de oudste, een man uit het West-Vlaamse Bossuit, zelfs in 1871. Naast opnames uit heel wat Vlaamse gemeenten (en uiteraard ook de grootsteden) werd ook het Vlaamse dialect in Zeeuws-Vlaanderen en het vrijwel uitgestorven Frans-Vlaamse dialect op de banden vastgelegd. Een van de onderzoekers die aan het project meewerkte, beschrijft het in de opname van Waarschoot als volgt:

Moe der azeu verschillende opnem'n? Ja, heel Vlaander'n deur he. Ja ja, en me zit'n 'ier nui in de streeke vandaoge. Goh en me moet'n nog veele doen ze. We moe' me nog een gruet deel doen, West-Vlaonder'n, Antweirp'n, ... Da's nog ee(n) greut weirk. 'T zijn der nog een paor die 'elpen he natuurlijk. Maar da's een groot weirk he natuurlijk.

Niet alleen taalkundig zijn de opnames interessant, ook voor de erfgoedsector en het historisch onderzoek vormen ze een erg waardevolle collectie van levensverhalen en unieke mondelinge getuigenissen uit de vorige eeuw en zelfs uit de late negentiende eeuw, van nagenoeg altijd zeer laaggeschoolde mensen. Men hoort er verhalen over de Eerste Wereldoorlog tot de belevenissen van Vlaamse IJslandvaarders, maar ook het alledaagse leven in de vorige eeuw komt uitgebreid aan bod:

En 't mag nog 'ard waaien we me gaan omverre nie' waaien. Drogen brood, drogen brood en een brokken 'aring, lijk of da'k zeg(gen), een beetje rotte kaas, een kake van een koe(je) in onze mage, een 'alven poot voor in onze soepe en me zijn miender nu sterk. [...] Me moesten miender nie' vies zijn, van m'en 'adden de keure niet. (Liza, °1896 en Esperance, °1897 uit Brugge over de eetgewoonten in hun tijd).

Bezoekers van Dialectloket kunnen scrollen over de kaart, op zoek naar interessante fragmenten, of gericht op zoek gaan naar de opname uit hun eigen gemeente. Voor niet-dialectsprekers werd door vrijwilligers uit heel Vlaanderen bij (bijna) elke opname een korte inhoud in het Algemeen Nederlands en trefwoorden voorzien. Alle geluidsopnames zijn daardoor ook inhoudelijk ontsloten en doorzoekbaar. De verzameling is gedeeltelijk ontsloten met transcripties die in de jaren zestig en zeventig zijn gemaakt; een driehonderdtal typoscripts werden ingescand en beschikbaar gesteld.

De website is bedoeld voor een groot publiek en voor het onderwijs. Docenten en leerkrachten vinden er veel materiaal om hun lessen te illustreren. Wie meer wil weten, komt ruim aan zijn trekken in het loket 'tekst'. De statistieken van de website laten in elk geval geen twijfel bestaan over de maatschappelijke belangstelling voor taalvariatie en dialecten; het aantal bezoekers van de website liep na een dag of drie al in de tienduizenden.

Urban straatgenres in multiculturele steden: van etnolecten tot lokale omgangstalen, of toch niet?

Stefania Marzo¹

Inleiding

Door het veranderende culturele en maatschappelijke landschap zijn de afgelopen decennia de taalrepertoria in heel wat Europese steden sterk geëvolueerd. In verschillende Europese stadscentra en buitenwijken met een sterke etnische mix ontwikkelden zich nieuwe taalvariëteiten. In de meeste gevallen werd de lokale standaardtaal gekleurd of beïnvloed door de talen van de verschillende aanwezige culturen (bv. Turks, Arabisch of Italiaans). Deze taalpraktijken worden weleens *urban* straatgenres genoemd – in de sociolinguïstiek spreekt men vaak van *contemporary urban vernaculars* (Rampton 2015) – en ze worden hoofdzakelijk gebruikt door adolescenten in informele contexten. Elke Europese stad kende op dit vlak zijn eigen ontwikkeling, naargelang de aanwezige talen en culturen, en naargelang de migratiegeschiedenis van de regio.

In Londen en zijn buitenwijken verspreidt zich het zogenaamde *Multilingual London English* waarin Britse en typisch Londense elementen worden vermengd met Jamaicaanse en Punjabi kenmerken (Rampton 1995). In een buitenwijk in Stockholm gebruiken jongeren het zogeheten *Rinkeby-Zweeds* (Kotsinas 1998), waarbij *Rinkeby* verwijst naar de perifere wijk waar deze nieuwe manier van spreken ontstaan is. Jongeren uit de multiculturele wijken van Berlijn spreken dan weer *Kiezdeutsch* of *Kiezsprache* (*Kiez* is een Berlijnse dialectale term voor ‘buurt’ of ‘wijk’, zie Wiese 2015) en in Nederland spreken jongeren in enkele grote multiculturele steden (o.a. Amsterdam, Rotterdam) ‘straattaal’, een jongerentaal met

1 KU Leuven.

hoofdzakelijk invloeden uit Sranan, Engels, Berbers en (Marokkaans-)Arabisch (Appel & Schoonen 2005; Cornips & De Rooij 2003; Nortier 2001).

De Belgisch-Limburgse variant wordt meestal *Citétaal* of *Algemeen Cités* genoemd, waarbij *cité* duidt op de voormalige mijnbouwwijken. Het is een smeltkroestaal met als basis het Nederlands en met voornamelijk invloeden uit het Italiaans, het Marokkaans en het Turks (Marzo 2009; Marzo & Ceuleers 2011). Internationaal onderzoek heeft de laatste jaren aangetoond dat deze taalpraktijken in Europa veel meer zijn dan een tijdelijke trend (Nortier & Svendsen 2015). Ze verspreiden zich geografisch buiten de wijken en centra waar ze ontstaan zijn en worden stilaan ook overgenomen door andere sociale groepen, in het bijzonder door de lokale autochtone jongeren. Ze lijken in veel gevallen los te komen van hun initiële associatie met de etnische oorsprong en evolueren tot nieuwe, weliswaar lokale omgangstalen van zowel allochtone als autochtone jongeren. In verschillende landen krijgen ze daardoor ook steeds meer (sociale) media-aandacht. Hierin uiten educatieve instanties echter hun bezorgdheid over de verspreiding van deze taalpraktijken en de mogelijk negatieve effecten ervan op de taalbeheersing van de jongeren. De vaak allochtone afkomst van de jongeren die deze manier van spreken verspreiden, brengt bovendien allerlei negatieve associaties met zich mee (zie Cornips et al. 2015). Er heerst namelijk heel wat morele verontwaardiging over jongeren van allochtone origine die de lokale standaardtaal niet zouden (willen) spreken en daarom een taal spreken die afwijkt van de ‘normale standaardtaal’. De associatie tussen deze nieuwe taalpraktijken en de ‘allochtone afkomst’ van jongeren zou echter impliceren dat autochtone jongeren niets met deze nieuwe taalfenomenen te maken zouden hebben. Dat blijkt in heel wat Europese steden niet het geval te zijn. Recent onderzoek heeft namelijk aangetoond dat ook autochtone jongeren die opgroeien in deze etnisch en taaldiverse steden en regio’s dezelfde fenomenen overnemen en ze verder verspreiden.

In de volgende paragrafen bespreken we hoe de taalgemeenschap deze evolutie van etnolecten tot (lokale) omgangstalen ervaart en beoordeelt. We zullen vertrekken van een casestudy over de verspreiding van de *Citétaal* in Limburg en bestuderen de manier waarop de jongeren zelf, maar ook de buitenstaanders (dit zijn de volwassenen, de educatieve en publieke instanties) deze taalpraktijken definieert: worden ze door iedereen aanvaard en beschouwd als een lokale omgangstaal?

Aan de hand van kwalitatieve data zullen we aantonen dat er zich een dubbele tendens ontwikkelt. Enerzijds toont voorgaand onderzoek aan dat de Citétaal ook wordt gebruikt door autochtone Vlaamse jongeren en dat het fenomeen begint uit te groeien tot een lokale omgangstaal in verschillende Limburgse steden en gemeenten. Uit interviews met Genkse adolescenten en uit hiphopteksten zal blijken dat de sprekers van Citétaal hun taalgebruik proberen te legitimeren als een ‘lokaal’ fenomeen, een lokale variëteit. Ze definiëren hun eigen taalpraktijken meestal als ‘typisch Genks’, dus als een soort van nieuwe Limburgse of Genkse omgangstaal. De analyse van mediateksten toont anderzijds aan dat buitenstaanders (de mensen die geen Citétaal willen spreken) en mensen uit educatieve of publieke instanties Citétaal de-legitimeren door het taalgebruik van de Genkse jongeren te bestempelen als ‘niet correct’ en dus gevaarlijk voor de standaardtaal. Ze herleiden Citétaal bovendien opnieuw naar de initiële ontstaanscontext: in hun ogen is Citétaal niet meer dan een etnische variant van het Nederlands, gesproken door de allochtone gemeenschap.

Citétaal: ontstaan en achtergrond

De Limburgse Citétaal is ontstaan in de mijncités (Marzo en Ceuleers 2011) die werden opgericht tijdens de grote migratiegolf van buitenlandse mijnwerkers in de periode van 1946 tot 1960. Na de Tweede Wereldoorlog werden buitenlandse arbeiders tewerkgesteld in zeven Limburgse mijnvestingen: Beringen, Zolder, Eisden, Houthalen, Waterschei, Winterslag en Zwartberg. Rondom de plaatselijke koolmijnen werden woonwijken gebouwd die dienden als huisvesting voor de buitenlandse arbeiders en hun gezinnen. Deze arbeiderswijken werden naar analogie met de Franse term *une cité ouvrière* ‘de cités’ genoemd. De eerste buitenlandse arbeiders die zich hier vestigden, waren voornamelijk Italiaanse migranten. Later volgden Turken, Marokkanen en Oost-Europeanen. Hierdoor zijn de *cités* uitgegroeid tot multi-etnische gemeenschappen met een verscheidenheid aan culturen en thuistalen. Aangezien de mijnwerkersgezinnen in deze cités behoorlijk afgezonderd leefden (het waren met andere woorden kleine ghetto’s), sprak de eerste generatie gastarbeiders nauwelijks Nederlands. De tweede en derde generaties leerden Nederlands op school en ontwikkelden het oude etnolect van de eerste generatie – vaak bewust en spelenderwijs – verder tot wat men nu Citétaal noemt (Marzo en Ceuleers 2011).

In de jaren negentig werd deze Limburgse Citétaal voor het eerst beschreven door Ramaekers (1998), die er de naam ‘Algemeen Cités’ aan gaf. De bena-

mingen en omschrijvingen die jongeren er zelf aan geven, zijn erg uiteenlopend: ‘Genkse jongerentaal’, ‘omgangstaal’, ‘nieuw Genks’, ... Hoewel het nog niet duidelijk is of Citétaal echt een ‘variëteit’ kan worden genoemd, zijn er een aantal kenmerken die bij verschillende sprekers terugkeren en die bovendien ook vaak voorkomen in de andere (bovenvermelde) Europese *urban* straatgenres. Eerst en vooral bevat de Citétaal heel wat (al dan niet aangepaste) leenwoorden uit de talen van de aanwezige gemeenschappen, in de eerste plaats het Italiaans, maar ook uit het Arabisch (vaak Marokkaans Arabisch), het Grieks en het Spaans. Zo zou de uitdrukking *Wa make* voor ‘Hoe gaat het’ komen uit het Italiaanse *Che fai?* Er duiken ook heel wat nieuwe Nederlandse uitdrukkingen op. Vaak krijgen bestaande woorden een nieuwe betekenis, zoals het gebruik van *vies* voor ‘zeer’ (b.v. *vies veel* voor ‘erg veel’). De palatalisering van de /s/ aan het begin van een lettergreep is momenteel een van de meest opmerkelijke en verspreide kenmerken van Citétaal. Woorden zoals *school* en *stijl* worden dan uitgesproken als [ʃχo:l] en [ʃtɛil]. Ten slotte vertoont de Citétaal enkele morfosyntactische eigenaardigheden die ook in de Nederlandse straattaal voorkomen. Het zijn vaak vormen van overgeneralisering, bv. het overheersende gebruik van het lidwoord *de* (*de meisje, de liedje*), met als gevolg het wegvallen van het onzijdig aanwijzend voornaamwoord (*die mooie meisje*). Typerend is ook het wegvallen van voorzetsels (*gaat ge school?*) en lidwoorden (*op grond laten vallen*).

De laatste jaren is Citétaal ook sterker aanwezig op televisie (bv. reeksen als *Safety First* en *Spitsbroers*) en sociale media (op Twitter en Facebookgroepen waarin Citétaal gebruikt wordt), waardoor het ook een steeds bredere groep jongeren aanspreekt. Met name de Genkse *urban*- en hiphopcultuur speelt met YouTube-video’s een belangrijke rol in de verspreiding van dit taalfenomeen (Marzo 2009). Een enquête-onderzoek van enkele jaren geleden heeft aangetoond dat Citétaal een groeiende verspreiding kent onder Limburgse jongeren. Hoewel Citétaal frequenter gebruikt wordt door jongeren van allochtone afkomst, geven ook autochtone Vlaamse jongeren duidelijk aan Citétaal te spreken, zowel met hun leeftijdsgenoten als – enigszins in mindere mate – met volwassenen (Marzo & Ceuleers: 456).

Een lokale omgangstaal?

Zoals alle talen en taalvariëteiten roept ook Citétaal een reeks mentale constructies op, zowel bij de sprekers als bij de buitenstaanders, waarbij de taalkenmerken worden toegeschreven aan een bepaalde (sociale) groep, aan een bepaalde plaats,

enz. (bv. de Citétaal sprekers in Limburg). Deze mentale constructies verlopen via een aantal lijnen die deel uitmaken van de hybride identiteit die de Limburgse jeugd typeert en waar Citétaal ook uiting aan geeft. Citétaal kan daarom verschillende associaties (Marzo 2015) oproepen zowel bij de sprekers als bij de buitenstaanders. Dit kunnen associaties zijn met de plaats waar de variëteit gesproken wordt (Genk), maar ook oudere, historische associaties (migratiegeschiedenis) of sociale associaties (jongeren met een migratieachtergrond en dus met een bepaald socio-economisch profiel).

In de eerste plaats is er ook bij de jongeren zelf een belangrijke link met de migratiegeschiedenis van Genk. Zo halen jongeren van allochtone afkomst inspiratie bij de talen uit hun land van herkomst, waardoor ook de associatie met hun afkomst levendig wordt gehouden. Deze link met de migratiegeschiedenis, en daarom ook met hun sociaaleconomische achtergrond (kleinkinderen van mijnwerkers) komt hoofdzakelijk naar boven in de hiphopteksten van Genkse groepen.

*De mijntijd is voorbij, velen hebben niet gezweven
Maar fuck ABN,
hier wordt algemeen cités gepraat.
(3600, de ruimte de kracht, diverse artiesten)*

Het gebruik van Citétaalelementen is voor de jongeren echter veel meer dan een symbool van migratiegeschiedenis. Het is ondertussen de uitdrukking geworden van de nieuwe lokale identiteit van de jongeren. In het gesprek in fragment 1 beweren enkele tieners dat Citétaal “puur Genks” is, een soort van ‘authentiek’ Genkse spreektaal, zoals een dialect of een streektaal. Jongeren noemen Citétaal daarom ook vaak ‘Genks’.

- (1) FR: Heeft jullie omgangstaal te maken met “Italiaan zijn” of “Grieks zijn” of...?
T1: Nee das gewoon puur+...
T3: Uw eigen zijn, uw eigen zijn! Ge zijt zo opgevoed eh.
T4: Puur Genks is da dan.

In fragment 2 geven jongeren aan dat de Citétaal ook verschilt van wijk tot wijk en dat ze aan bepaalde kenmerken van iemands taalgebruik herkennen uit welke wijk hij komt. Zo zou de sterk ‘rollende r’ typisch zijn voor jongeren uit de cité van Winterslag.

- (2) T1: Zelfs onder elkaar in Genk zo (.) hebt ge zo verschillen (.) want we horen da direct als ene van Winterslag is ofzo (.) snap ge da hoort ge onmiddellijk
- VW: ja
- T1: die is van de wijk eh
- T2: Die zeggen ook eh tegen elkaar eh (.) die jongens van hier op school van winterslag die ik ken die spelen er ook mee ja (.) gij zijt van Zwartberg enzo snapt ge?
- T1: Da hoort ge die praten snel enzo de r zo (.) de rollende r Winterslag enzo
- T2: Winterslag

Dat betekent dat de taalvariëteit niet meer uitsluitend geassocieerd wordt met een sociale groep en met de afkomst van de jongeren maar eerder met een geografische plaats (meestal Genk, maar ook de wijk waar iemand woont). Men zou het kunnen beschouwen als een proces van *de-etnificatie* (Aarsæther et al. 2015) waarbij een taalvariëteit wordt verankerd in een locatie (een stad, een regio, een wijk) (zie ook Johnstone et al. 2006): de perceptie van Citétaal evolueert van de omgangstaal van jongeren met migratieachtergrond naar een omgangstaal van Genkse jongeren in het algemeen (cf. Fragment 3).

- (3) T 3: Ook overal waar we komen, dan weten die da direct dat we van Genk zijn.
- T 2: Hoort ge rechtstreeks. Waar ge gaat, op stap ofzo eh, mensen horen da direct, “zijt ge van Genk?”
- VW: Ja?
- T 2: Serieus eh.
- T 1: Ja die vragen da zo eh. Ik werk in Hasselt, en die weten nog dat ik van Genk ben.

Het is een universeel gegeven dat sprekers een taal associëren of verbinden met een specifieke plaats en dat ze hun eigen taalgebruik via deze verbinding met een concrete plaats ook legitimeren. Een van de manieren om dit te doen is door te ‘praten over taal’ (wat Barbara Johnstone *talk about talk* noemt, zie o.a. Johnstone et al. 2006): wanneer mensen spreken over een variëteit of een bepaald taal-fenomeen, hebben ze de neiging om de identiteit van een specifieke plaats (een stad, een regio, een wijk) te verbinden met specifieke talige kenmerken. We zien deze tendens ook duidelijk in de onderstaande paragraaf, waar jongeren Citétaal vergelijken met Vlaamse dialecten, zoals in Fragment 4.

- (4) T 3: Ik vind Genks echt een schoon taalke eh. Als ge de rest luistert, da trekt op niks soms eh. Wa is da allemaal? En als wij echt willen praten tegoei, we kunnen echt tegoei praten als we willen eh, en sommige (...) aan de kante van, was da, Kortrijk en zo eh, die kunnen echt [...] die kunnen, die kunnen [...] Ik geef die duizend euro als die de h kunnen zeggen.

De Citétaal is voor de Genkse jongeren met andere woorden vergelijkbaar met andere lokale variëteiten: het is een taal, bijna een dialect, waarmee ze hun lokale identiteit uitdrukken en waarmee ze ook herkenbaar zijn van een bepaalde streek. We zien bij de jongeren dus duidelijk een tendens om hun taalpraktijken los te koppelen van de etnische oorsprong en de sociale groepen waartoe ze zelf behoren en ze te linken aan de omgeving, de stad, de wijken waar ze gesproken worden. In hun ogen lijkt Citétaal dus een omgangstaal van (jonge) Genkse sprekers.

(De-)legitimering in de publieke opinie

Toch denkt niet iedereen op dezelfde manier over Citétaal. De publieke opinie over het gebruik en de verspreiding van Citétaal is duidelijk verdeeld. Aan de ene kant wordt het gebruik ervan eerder verheerlijkt als ‘typisch Genks’ en als een symbool van een ‘geslaagd’ samenleven van verschillende culturen, en dus van een nieuwe lokale multi-etnische identiteit. Aan de andere kant wordt de jongerentaal gretig gebruikt om gewag te maken van het gevaar van zulke mengvormen van het Nederlands voor de standaardtaal. Een voorbeeld hiervan is te vinden in een politieke campagne voor de lokale verkiezingen in 2012 (zie ook Svendsen & Marzo 2015). Tijdens die campagne trad een Genkse oppositiepartij in een publieke discussie met een Vlaams-nationalistische tegenpartij over het gebruik van Citétaal. De oppositiepartij lanceerde namelijk een campagne met als slogan *Genk, de Stad van de sbtjil*, waarbij *stjil* werd geschreven met <sh>. Een van de meest opvallende fenomenen in Citétaal is namelijk de palatalisering van /s/ in eerstelettergreekoppositie. Met deze slogan, die vervolgens ook een Facebookpagina werd, wilde de oppositiepartij de unieke identiteit van de stad benadrukken door te verwijzen naar historische en maatschappelijke waarden (migratie, smeltkroes van talen en culturen), die aan deze identiteit ten grondslag liggen. De volgende promotionele tekst werd verspreid via verschillende sociale media:

Genk, stad van de shtijl – waar Rocco Granata en Martin Margiela zijn opgegroeid waar je een echte cappuccino drinkt in iedere straat (...) waar alle jongeren een taaltje spreken waar je naast dat taaltje ook Nederlands, Duits, Italiaans, Spaans, Turks, Portugees, ... hoort (...)

Tijdens hun campagne werden ook gadgets en stickers met ‘typische’ Citétaal-uitdrukkingen verspreid. De kritiek van de tegenpartij was scherp: in een campagnebrochure keurde de partij het gebruik van Citétaal af en benadrukte zij hoe belangrijk het gebruik van correct Nederlands is voor een goede integratie in de maatschappij. Hier zijn passages uit dat artikel:

"Genk heeft shtijl". Met die slogan trekt de socialistische partij [...] naar de gemeenteraadsverkiezingen in 2012. Ik verslikte me bijna in mijn ochtendkoffie toen ik het in de krant las! In plaats van onze jeugd te wijzen op hun gebrek aan taalbeheersing verheerlijkt [...] liever het stigmatiserende citétaaltje (...)

Een derde van de jongeren die bij ons naar school gaat heeft een andere thuistaal dan het Nederlands. Zij bezitten te vaak een te beperkte woordenschat en beheersen onvoldoende grammaticaregels. En dat hypothekeert hun toekomst. De socialistische partij insinueert dat het spreken van citétaal 'shtijl' is en verheerlijkt zo de tekortkomingen die de kansen van de Genkse jeugd beperken.

In dezelfde tekst wordt een oorzakelijk verband gelegd tussen de jongeren van ‘allochtone’ origine in de Genkse scholen, de manier waarop ze Nederlands spreken en hun toekomstperspectieven. In deze visie worden *urban* straatgenres zoals Citétaal voorgesteld als een gevaar voor de standaardtaal en voor de toekomstperspectieven van de jongeren. Door Citétaal te herleiden tot de taal van jongeren met een andere thuistaal, worden de taalpraktijken van de Genkse jongeren teruggebracht tot de initiële oorsprong, de taal van migranten.

Deze reactie gaf aanleiding tot een debat over het taalgebruik in Vlaanderen:

Een partij in Genk besteedt een heel artikel aan hoe schandalig "shtijl" wel is. Duidelijk niet begrepen waarover het gaat. Alsof wij onberispelijk Nederlands niet belangrijk vinden. Integendeel! Het gaat over het herkennen van wat Genk uniek maakt. Maar dat wordt niet eens gezien. Daarom is die (volledig door onszelf betaalde) campagne net zo belangrijk. Als ik die partij moet geloven mag geen enkele Antwerpenaar "Zot van A" nog in de mond nemen. Schandalig zo'n dialect spreken!

Deze opmerking werd gepost op de blog van een partijlid dat het gebruik van Citétaal verdedigt als een typisch kenmerk van Genk – als bewijs van ‘wat Genk uniek maakt’ – door te verwijzen naar de historische en sociale context ervan. De vergelijking met het Antwerpse dialect en het gebruik van “Zot van A” ligt hier in de lijn van de reeds besproken vergelijking met de West-Vlaamse dialecten (zie Fragment 4) en is een poging tot legitimering van de Citétaal als een vergelijkbare regionale variëteit, met dezelfde rechten en waarden.

De spanning tussen deze twee visies leeft echter niet alleen in publieke debatten. Ook onder de jongeren zien we een vergelijkbare dialectiek, zoals blijkt in commentaren van enkele Limburgse studenten (Fragmenten 5 & 6).

SLECHT NEDERLANDS VAN ALLOCHTONEN

LEGITIEME GENKSE VARIËTEIT

(5) Ik ben echt geen voorstander van de Citétaal, omdat ik vind dat dat allesbehalve intelligent overkomt. De jongeren hebben al meer dan genoeg moeite om het AN op een aanvaardbare manier onder de knie te krijgen zeker jongeren van allochtone afkomst, die hier toch wel talrijk aanwezig zijn en die met hun vaak gebroken Nederlands ook de Belgische jongeren beïnvloeden.

(6) Door taalpuristen wordt Citétaal geassocieerd met een gebrekkige kennis van het Nederlands. Dit is zeker niet het geval. Citétaal kan in Genk en de andere oude mijngemeenten gewoon gezien worden zoals ieder ander dialect, zij het dan van recente oorsprong.

Conclusie

Zoals andere straattalen of *urban* straatgenres in Europa is Citétaal niet los te denken van zijn historische migratiecontext en dus ook van zijn etnische oorsprong. Deze nieuwe taalpraktijken zijn ontstaan in centra en wijken met een sterke etnische mix, waar mensen en dus talen van verschillende oorsprong met elkaar in contact komen en elkaar beïnvloeden. Hoewel de sprekers de oorsprong van zulke taalpraktijken zelf goed kennen, willen ze hun taalgebruik ook een concrete geografische plaats geven, met andere woorden, ‘lokaliseren’ als ‘authentieke’ Genkse variëteit. Ondanks deze tendens tot lokalisering, blijven de oordelen van buitenstaanders nog sterk verankerd in stereotiep

denken over taalverloedering: *urban* straatgenres zijn in hun ogen een gevaar voor de standaardtaal. Ze reduceren het fenomeen opnieuw tot de initiële ontstaanscontext, met andere woorden, tot de variëteit van allochtone jongeren die zogenaamd de moedertaal “niet goed willen en kunnen spreken”.

Dat deze *urban* straatgenres door de taalgemeenschap niet aanvaard worden als lokale omgangstalen, blijkt ook duidelijk uit onderzoek in andere Europese landen. Zo worden in Oslo meertalige taalpraktijken verspreid vanuit de multiculturele buitenwijk Holmlia. Uit een vergelijkende studie tussen het taalgebruik in Holmlia en de Limburgse cités (Aarsæther, e.a., 2015; Svendsen & Marzo 2015) is gebleken dat jongeren uit Holmlia hun taalpraktijken op een gelijkaardige manier linken aan de plaats waar ze opgroeien en aan de meertalige identiteit die ze willen uitdrukken. Buitenstaanders (vooral in de media) daarentegen reduceren de taalpraktijken tot de etnische oorsprong van de sprekers, door de taalpraktijken te labelen als *Kebabnorsk* (Kebab Noors) en door ze te bestempelen als ‘slecht taalgebruik’ van jongeren die de standaardtaal niet willen en kunnen gebruiken.

Op een gelijkaardige manier zien we dat in Nederland een Marokkaans Nederlands accent anders beoordeeld wordt dan de autochtone, regionale accenten. In een attitude-experiment heeft Grondelaers (Grondelaers, van Ghent & van Hout 2015) onderzocht hoe jonge Nederlanders Marokkaans Nederlandse accenten en autochtoon Nederlandse accenten beoordelen. Het onderzoek toonde aan dat de Nederlandse studenten zich negatiever uitlaten over Marokkaanse accenten dan over de regionale Nederlandse accenten, zowel naar prestige als naar esthetische waarden. Niet-autochtoonklinkende accenten lijken dus ook in Nederland nog lang niet evenwaardig aan andere regionale variëteiten.

Bibliografie

- Aarsæther, F., S. Marzo, I. Nistov & E. Ceuleers (2015). Indexing locality: contemporary urban vernaculars in Belgium and Norway. In J. M. Nortier & B. A. Svendsen (red.), *Language, Youth and Identity in the 21st Century. Linguistic Practices across Urban Spaces*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 249-270.
- Appel R. & R. Schoonen (2005). Street Language: A Multilingual Youth Register in the Netherlands. *Journal of Multilingual and Multicultural Develop-*

ment 26, 85-117.

- Cornips, L. & V. de Rooij (2003). 'Kijk, Levi's is een goeie merk: maar toch hadden ze 'm gedist van je schoenen doen 'm niet'. Jongeren taal heeft de toekomst. In J. Stroop (red.), *Waar gaat het Nederlands naar toe? Panorama van een taal*. Bert Bakker: Amsterdam, 131-142.
- Cornips, L., J. Jaspers & V. de Rooij (2015). The politics of labelling youth vernaculars in the Netherlands and Belgium. In J. M. Nortier & B. A. Svendsen (red.), *Language, Youth and Identity in the 21st Century. Linguistic Practices across Urban Spaces*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 45-70.
- Grondelaers, S., P. Van Gent & R. Van Hout (2015). Is Moroccan-flavoured Standard Dutch standard or not? On the use of perceptual criteria to determine the limits of standard languages. In A. Prikhodkine and D. Preston (red.), *Responses to Language Varieties: Variability, processes and outcomes*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 191-121.
- Johnstone, B., J. Andrus, & A.E. Danielson (2006). Mobility, indexicality, and the enregisterment of 'Pittsburghese'. *Journal of English Linguistics* 32 (4), 77-104.
- Kotsinas, U. B. (1988). Immigrant children's Swedish- a new variety? *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 9 (1-2), 129-140.
- Marzo, S. & E. Ceuleers (2011). The use of Citétaal among adolescents in Limburg: the role of space appropriation in language variation and change. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 32 (5), 451-464.
- Marzo, S. (2009). De verspreiding van meertalige jongerenvariëteiten en de rol van de schoolcontext. IVO: *Informatie Vernieuwing Onderwijs*, 15, 74-80.
- Marzo, S. (2015). Exploring the social meaning of contemporary urban vernaculars: perceptions and attitudes about Citélanguage in Flanders. *International Journal of Bilingualism* 19 (6). OnlineFirst: 25 June 2015, 1-21.
- Nortier, J. (2001). *Murks en straattaal: Vriendschap en taalgebruik onder jongeren*. Amsterdam: Prometheus.
- Nortier, J. & Svendsen, B.A. (red.) (2015). *Multilingual urban sites. Structure, Activity and Ideology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ramaekers, W. (1998). Mi, maak me geen eiers! Het Algemeen Cités. *Onze Taal* 4, 94-95.
- Rampton, B. (1995). *Crossing. Language and ethnicity among adolescents*. London: Longman.
- Rampton, B. (2011). From 'Multi-ethnic adolescent heteroglossia' to 'Contemporary urban vernaculars'. *Language & Communication*, 31, 76-294.
- Svendsen, B. A. & S. Marzo. (2015). A 'new' speech style is born. The omni-

presence of structure and agency in the life of semiotic registers in heterogeneous urban spaces. *European Journal of Applied Linguistics* 3 (1), 47-85.

Taaldiversiteit in economisch perspectief. Is er ook ruimte voor regiolecten en dialecten?

Frieda Steurs¹

“Qui n’a point réfléchi sur la language,
n’a point réfléchi du tout” (Alain 1932)

Inleiding

De huidige maatschappij kent een grote internationalisering door de moderne vervoersmiddelen, de globalisering van de markten en het gebruik van digitale hulpmiddelen zoals het internet. In een dergelijke internationale maatschappij is het duidelijk dat wie slechts één taal, zijn eigen moedertaal, min of meer beheerst, uitgesloten is van bijzonder veel informatie, van begrip voor andere culturen en van een breder wereldbeeld. “*Die Grenzen meiner Sprache bedeuten die Grenze meiner Welt*” houdt Wittgenstein ons voor.

In wat volgt, analyseren we de meerwaarde van meertaligheid, de economische factor taal in onze moderne geglobaliseerde wereld en gaan we in op de houding van de bedrijfswereld tegenover meertaligheid. Na de bespreking van enkele cijfers over de taalindustrie in de Europese Unie buigen we ons over de nieuwste trends in taal- en spraaktechnologie en de plaats van regiolecten en dialecten in deze toepassingen.

Impact van meertaligheid op het Europese bedrijfsleven

De digitale maatschappij en de globalisering van de economie hebben de Europese economische activiteiten grondig veranderd. Werknemers en werkgevers werken met en in verschillende talen en meertaligheid als dusdanig kan niet

1 Instituut voor de Nederlandse Taal (Leiden), KU Leuven.

meer als een extra troef worden gezien. Het is een levensnoodzakelijke factor voor de bedrijfswereld. De digitale communicatie vervaagt nationale en regionale maar ook talige grenzen.

Het actuele bedrijfsleven in België (een klein maar arbeidsintensief en meertalig land in het hart van de Europese Unie) vormt een deel van de grote Europese markt met 27 landen en 24 officiële talen. Meertalige dienstverlening is een strategische keuze om pan-Europees zaken te doen en om de competitiviteit van de bedrijven te optimaliseren. In een studie door het Directoraat Generaal van de Vertaling van de Europese Unie werd een aantal cijfers over de meertalige bedrijfspraktijken in de Europese Unie in kaart gebracht. In 2009 had ongeveer een derde van de 500 grootste bedrijven hun hoofdkwartier in Europa. Daarnaast zijn er in Europa ook ongeveer 20 miljoen kleine en middelgrote ondernemingen die ongeveer 99% van de Europese bedrijfswereld uitmaken. Alhoewel de EU maar 7% van de wereldbevolking uitmaakt, is de handel met de rest van de wereld ongeveer goed voor een vijfde van alle mondiale import en export. In 2007 was de Europese Unie de grootste handelspartner in de wereld met 18% van de totale wereldhandel. De VS volgt met 16%, China met 11%, Japan met 7% en Canada met 4%.

De economie van de Europese Unie wordt gekenmerkt door het stijgend belang van de dienstensector (bankieren, toerisme, transport, verzekeringen, enz.). Deze dienstensector staat in voor meer dan 60% van het BNP. Industrie en landbouw zijn nog belangrijke sectoren, maar het economische belang ervan is aanzienlijk verminderd. Hoe mondiaal de economie ook wordt, strategisch worden markten gewonnen of verloren door de flexibiliteit waarmee een bedrijf zich aanpast aan zijn klanten (lokalisering).

Glokaliseren is de term die de beide processen aanduidt. Globaliseren als economische strategie wordt gevoed door internationalisering van de producten, maar moet meteen ook een tweede pijler hebben, de lokalisering of aanpassing aan de lokale markten en dit omvat ook regionale talen, zoals bijvoorbeeld het Welsh. Lokalisering houdt in dat bedrijven vertalen, aandacht besteden aan interculturele communicatie en zich aanpassen aan lokale situaties.

Glokaliseren: go global, act local

De bedrijfsprocessen die nodig zijn om een bedrijf een expansiebeleid te laten

voeren op internationaal vlak zijn als volgt te definiëren: een bedrijf dat in het buitenland wil investeren, kiest voor een mondialiseringsbeleid. “Go global” is een fundamentele keuze en houdt een marketingstrategie in. Om die strategische keuze succesvol te maken, zullen de producten zo ‘internationaal’ mogelijk worden ontworpen. In het productontwerp wordt rekening gehouden met het gebruik en de inzetbaarheid van het product in verschillende landen, op verschillende continenten. Het automerk Mini ontwierp bijvoorbeeld een dashboard waarbij het centrale deel voorbehouden is voor gegevensindicaties, maar waarin ook een navigatiesysteem kan worden ingebouwd. Dit centrale deel blijft in het ontwerp van het dashboard altijd op dezelfde plaats, met dezelfde functies, of het nu gaat om een links- of rechtsgeschakelde wagen. Alleen de stuurkolom moet worden verplaatst van links naar rechts (cf. Figuur 1).

Figuur 1: Het dashboard van een links- en rechtsgeschakelde Minicooper met centrale middenconsole (Steurs 2016)

De derde stap in het proces is de lokalisering of de aanpassingen aan de lokale markten (Figuur 2). Dit omvat zowel de taalkundige aanpassing (vertalen naar de lokale talen) als de aanpassing van het product zelf aan de lokale vereisten.

Figuur 2: Glokaliseren (Steurs 2016)

Een grote mate van interculturele kennis en talenkennis (inclusief alle regionale en lokale varianten) is vereist om het lokaliseringsproces tot een goed einde te brengen en om een product succesvol op een lokale markt te lanceren. Daarbij gaat het ondermeer om feitelijke gegevens die moeten worden aangepast, zoals munteenheden, maten en gewichten, datumgegevens, veiligheidsvoorschriften, enz. Een voorbeeld kan dit verduidelijken. Wat betekent de datumweergave *11/12/13*? Een Brit leest dit als 11 december 2013; een Amerikaan als 12 november 2013 en een Japanner als 13 december 2011. Vergelijk bijvoorbeeld de tijdsindicaties om “twee uur in de namiddag” aan te duiden. Dat wordt 2 p.m. in het Verenigd Koninkrijk en 14h in Frankrijk. Ook binnen één en dezelfde taal moeten de nodige aanpassingen gebeuren, afhankelijk van de markt. Zo zijn Franstalige instructies in handleidingen anders voor de Canadese markt in vergelijking met de Franse markt of de Zwitserse of de Belgische.

We kunnen dus stellen dat het lokaliseren van producten voor de vreemde markten twee zaken omvat: het aanpassen van het product zelf en het aanpassen van de talige en interculturele componenten. Beide zijn uitermate belangrijk om klanten te overtuigen het product te kopen. Dit vereist grote vaardigheden van een lokaliseringssteam. Zo'n team bestaat niet alleen uit vertalers en taalspecialisten, maar ook uit interculturele communicatoren, kenners van de lokale markten, software engineers, productontwikkelaars, enz.

De impact van meertaligheid op het bedrijfsleven kan bezwaarlijk onderschat worden. Zo staat vast dat bedrijven waar niet voldoende meertalige werknemers aanwezig zijn markten verliezen en minder concurrentieel zijn. In 2006 toonde de ELAN-studie van InterAct International (in opdracht van de Europese Commissie) duidelijk aan wat de negatieve gevolgen waren van het gebrek aan talenkennis in de bedrijven:

- > 11% van een testgroep van 2000 kleine en middelgrote bedrijven gaf aan dat ze al een contract verloren door gebrek aan meertaligheid;
- > 46% van de respondenten gaf aan in de komende jaren nieuwe markten te zullen exploreren;
- > 50% van de respondenten gaf aan nieuwe talenkennis nodig te hebben in de komende jaren;
- > 50% van de respondenten gaf aan dat ze een ‘talenstrategie’ hadden;
- > Meertaligheid als “added value” werd in de dienstensector geschat op 35%.

Modellen van interne en externe communicatie in het bedrijfsleven

Bedrijven gebruiken vaak een bepaalde talenstrategie om de communicatie in het bedrijf zelf (*interne communicatie*) vlot te laten verlopen. Hierbij kiest men meestal uit een van de onderstaande modellen (zie Pym 2001):

- > *Talen leren*: een bedrijf kan verkiezen om één of twee officiële talen te hanteren en iedereen verplichten die taal/talen te leren. Bij internationale instellingen gaat het vaak om Frans en Engels (zoals OESO of NAVO).
- > *Multilaterale vertaling*: het radicale alternatief voor talen leren, is het vertalen van alle gebruikte talen in alle gebruikte talen. Het bekendste voorbeeld van multilaterale vertaling is het taalbeleid bij de Europese Commissie.
- > *Vertaling van een centrale taal naar een of twee andere talen*: het bedrijf of de instelling maakt hier een verschil tussen de interne communicatie die in één taal gebeurt (de professionele intercultuur) en de cultuur van de klant. Enkele van deze talen kunnen ook een officiële status krijgen in het bedrijf.

Volledige multilaterale vertaling wordt zelden gebruikt. Meestal kiest men voor een combinatie van taalleren en vertaling.

Uiteraard loopt het helemaal anders bij de *externe communicatie*. Daar heeft een bedrijf dat zijn klanten en lokale markten ernstig neemt geen keuze. Alle doeltalen moeten aan bod komen om een optimale acceptatie bij de klanten mogelijk te maken. De bedrijven zijn zich van deze uitdagingen en obstakels goed bewust en doen er alles aan om hun klanten in alle talen en in alle uithoeken van de wereld te bereiken. Hanf en Muir (2010) wijzen op de problemen: “La diversité linguistique [est] de nature à constituer un obstacle à la libre circulation des personnes, services et marchandises”.

Een studie van Linguamón (2010) toonde aan dat 97,2% van de ondervraagde bedrijven het bijzonder belangrijk vond de taal van de klant of de gebruiker te spreken. 69,5% had hun documentatie vertaald in alle doeltalen. Het gaat hier vaak niet alleen om het praktische doel om de klant goed te informeren over het product, maar het heeft ook een bijkomend communicatiedoel. “For many cultures it is a point of national and cultural pride to have service literature translated; translated material was therefore recognised as an important marketing tool”, stellen Kamprath et al. (1998), die de interne en externe communicatie bij

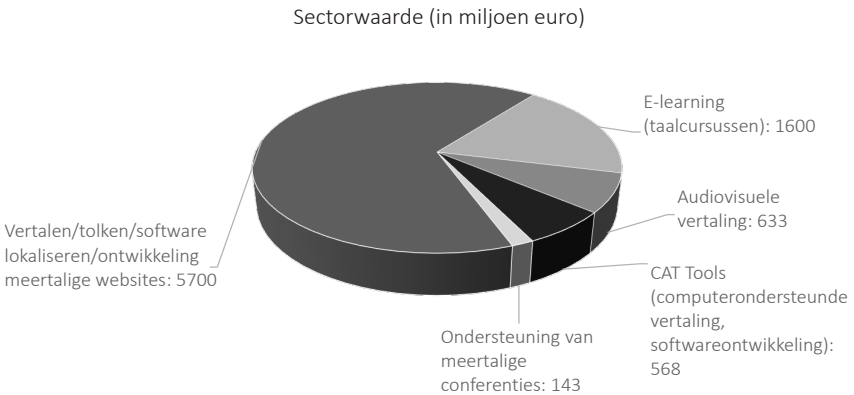
Caterpillar² onderzochten. Het interessante bij het verhaal van Caterpillar is dat het bedrijf in 1972 (toen globalisering nog moest worden uitgevonden) een bijzondere deelverzameling van taal ontwikkelde dat ze Caterpillar Fundamental English (CFE) noemden. Deze taal was een zeer vereenvoudigde vorm van Engels, gelimiteerd tot 850 woorden. Men hoopte dat alle technici, ook in andere landen, dit eenvoudige Engels zouden gebruiken. Maar het systeem werd tien jaar later verlaten. Men koos voor een veel rijkere taal, het Caterpillar Technical English (CTE), dat 70.000 woorden omvatte, maar waarbij de terminologie wel uniek en helder in kaart was gebracht. Dit maakte het mogelijk de brontaal Engels vlot te vertalen in andere doeltalen. Men stapte dus over van een monolinguale naar een multilinguale strategie. De meertaligheid in de externe communicatie bleek echt noodzakelijk te zijn, zowel voor de technici als voor de klanten. Op dit moment beschikt Caterpillar over een website die volledig uitgewerkt is in het Engels, Chinees, Duits, Frans, Spaans en Portugees. Vooral voor veiligheidsvoorschriften bij het gebruik van de apparatuur blijkt het gebruik van de eigen taal van de klanten essentieel en verhoogt dit de veiligheid significant.

Er zijn helaas ook veel voorbeelden bekend van bedrijven die door een gebrek aan meertalige en correcte communicatie schade hebben geleden. Het ontbreken van documentatie in de taal van de gebruiker leidt in sommige gevallen tot zelfs zeer tragische fouten. Zo werden in het ziekenhuis van Epinal in Frankrijk 23 patiënten verkeerd bestraald bij de behandeling van een tumor, omdat de medische staf de Engelstalige handleiding niet goed begrepen had en een te grote dosis straling toediende. In Duitsland werd bij 47 patiënten een fout gemaakt bij het plaatsen van een knieprothese door de verkeerde interpretatie van een Engelse zin. De prothese werd beschreven als *non-modular cemented*. Dit betekent dat de prothese niet gemodificeerd kan worden en moet worden vastgezet met cement. De Duitstalige chirurgen lazen de Engelse tekst als “een prothese die geen cement nodig heeft”. Schadeclaims voor het ontbreken van de juiste informatie in de doeltaal of van een foutieve vertaling in de doeltaal komen meer en meer voor. Bedrijven zullen dus stilaan meer aandacht besteden aan de eigenheid van elke lokale markt en aan de meertaligheid van hun communicatie.

De Taalindustrie: economische waarde en groei prognose

Ten slotte staan we even stil bij de evolutie binnen de ‘Taalindustrie’, een overkoepelende term die wordt gebruikt om technologische en niet-technologische oplossingen te benoemen voor bedrijfsnoden (zoals vertalen, talen leren, tolken, ondertitelen en dubben, lokaliseren, meertalige conferentie-ondersteuning en taaltechnologiesoftware). Meer en meer ICT-oplossingen worden gebruikt om de taalcomponent te ondersteunen (human language technology): machinevertaling, computerondersteund vertalen, computerondersteund talenleren, videoconferenties met tolken, meertalige zoekmachines, datamining, meertalige terminologiebanken voor specifieke bedrijven of vakgebieden enz.

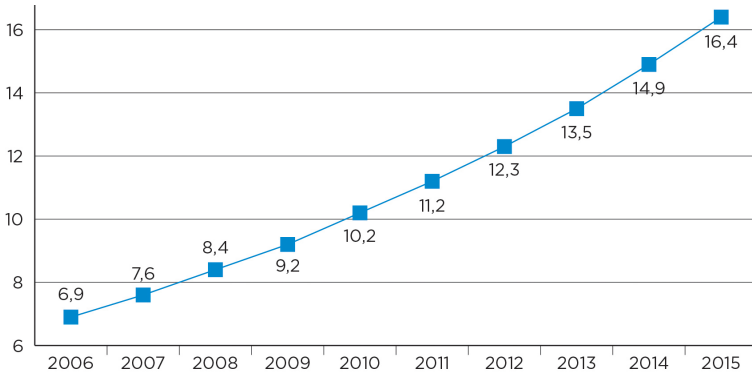
In 2009 bestelde de Europese commissie een studie over de taalindustrie als economische waarde in de Europese Unie (uitgevoerd door het Language Technology Centre). Het diagram in Figuur 3 geeft de grootte weer van de economische waarde.

Figuur 3: Economische waarde van de taalindustrie (gegevens overgenomen uit The Language Technology Centre 2009)

De grootste activiteit omvat de zeer belangrijke activiteiten rond vertalen, tolken, software lokaliseren en de ontwikkeling van meertalige websites. Ook e-learning (taalcursussen) is een belangrijk domein, gevolgd door audiovisuele vertaling, CAT Tools (computerondersteunde vertaling, softwareontwikkeling) en ondersteuning van meertalige conferenties. We wijzen erop dat deze gegevens alleen

onderzocht zijn voor de Europese Unie en dat de implicaties van meertaligheid en globaliseren nog tientallen malen groter zijn in de Aziatische regio, de globale wereldeconomie en de ontdekking van nieuwe markten (o.m. Zuid-Amerika en Afrika).

Figuur 4: Prognose van de groei van de taalindustrie (Steurs 2016)

Figuur 4 toont de groei van de taalindustrie. Aangezien deze studie in 2009 werd gepubliceerd, betreffen de gegevens over de latere jaren alleen maar prognoses. In realiteit oversteeg de economische waarde van de taalindustrie de 22 miljard Euro in 2015.

Wat zijn de nieuwste trends? Ontwikkelingen in taal- en spraaktechnologie

Taal- en spraaktechnologie (TST) is een heel ruim begrip. We verwijzen ermee naar de technologie waarmee geprobeerd wordt de menselijke, talige communicatie na te bootsen. Het omvat zowel *Spraak-naar-Tekst* als *Tekst-naar-Spraak* en nog vele andere toepassingen.

Er zijn verschillende technieken nodig om de menselijke communicatie na te bootsen. Computers zijn niet zo creatief zoals mensen en kunnen dan ook geen taal of spraak interpreteren of produceren zonder de nodige gegevens. Mensen kunnen dat spontaan wel, ook al spreekt iemand tamelijk onduidelijk of maakt hij zijn zin niet af. Een computer heeft die interpretatiemogelijkheden niet.

Laten we even ingaan op *spraaktechnologie*, voor we de andere vormen van taaltechnologie onder de loep nemen. *Spraaktechnologie* wordt ingezet bij *spraakher-*

kenning; het is een deelgebied van de informatica en de computertaalkunde waarbinnen methoden worden onderzocht en ontwikkeld die het mogelijk maken om computers het gesproken woord te laten herkennen en te verwerken. Er zijn verschillende methodes om spraakherkenningsmachines te bouwen en door de enorme evolutie van de geheugencapaciteit van de computers verbeteren de mogelijkheden nog voortdurend. Moderne spraakherkenning werkt met statistische modellen van spraak en taal en hoewel training doorgaans nog aan te raden is om het model aan te passen, zijn deze toepassingen steeds meer onafhankelijk van de spreker. Alles hangt samen met het verzamelen van een heel grote collectie van gesproken taal (een *spraakcorpus*) en van de manier waarop dan akoestische modellen worden toegepast. Het bouwen van een spraakcorpus is erg arbeidsintensief en daarom kosten de toepassingen nog altijd veel geld.

Voorbeelden van praktische toepassingen in de spraaktechnologie zijn legio: zo kan deze technologie zeer goed worden ingezet in de juridische wereld: parket en politie. De combinatie van goede geluidsopnamen, sprekerspecifieke akoestische modellen en een taalmodel resulteren in goede herkenning. Gecombineerd met een zoekstelsel dat het mogelijk maakt niet alleen in de 'best herkende' zin maar ook in mogelijke herkenningsalternatieven te zoeken, levert een geavanceerd stelsel voor het zoeken in rechtszittingen. Een toepassing die ook voor politieverhoren interessant kan zijn.

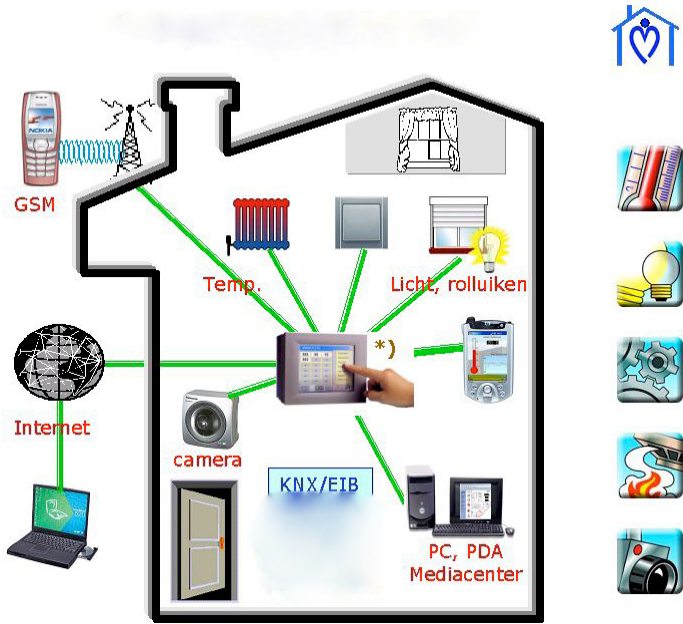
Ook in callcenters wordt er gewerkt met spraakherkenning, zodat men meteen kan achterhalen wat de beller wil weten om dan juist door te schakelen. En een heleboel auto's hebben een ingebouwde spraakherkenning in het navigatiesysteem, zodat je opdrachten kan geven en handsfree de route kan zoeken.

Het moderne huis wordt uitgerust met steeds meer technische snufjes. We noemen die technologie domotica³. In moderne domoticasystemen kan je via gesproken commando's een heleboel functies activeren, zoals lichten aansteken of doven, gordijnen sluiten en het koffietoestel aanzetten (cf. Figuur 5).

Spraakaangedreven domotica en andere hulpmiddelen zijn grensverleggend in de zorg (cf. Figuur 6). Ook mensen met een functiebeperking willen immers zoveel mogelijk zelfstandig wonen en willen kwaliteit in hun leven. Gewoon kunnen zeggen *breng me naar de cafetaria* of *ga naar mijn kamer* en de spraakaangedreven rolstoel kan in die behoefte voorzien. Hij controleert elke

3

Domotica: samentrekking van *domus* ('huis') en *informatica*.

Figuur 5: Domotica (Steurs 2016)

Figuur 6: Domotica voor mensen met functiebeperking (Steurs 2016)

bocht van het parcours en de gebruiker kan gewoon achteroverleunen en zich ontspannen terwijl de stoel van de ene plaats naar de andere gaat. Onderzoekers boeken steeds meer successen om individuele stemmen of regiolecten te laten herkennen in een spraakgestuurde omgeving. Zo wordt de rolstoel gepersonaliseerd voor de gebruiker en eveneens voor diens omgeving.

Sensotec doet vooral onderzoek naar de ontwikkeling van software en hardware waarmee tekst en communicatie toegankelijk gemaakt worden voor mensen met lees- en leerproblemen, zoals blinden, slechtzienden en dyslectici. Enkele middelen hiervoor zijn vergroting van de letters, braille, tekst-naar-spraak en spraakherkenning.

Acapela is een ander bedrijf dat zeer doorgedreven spraaktoepassingen maakt, ook voor mensen die zelf moeilijk kunnen praten (patiënten met ALS, afasie, dysartrie of apraxie). Vroeger waren deze mensen aangewezen op een metaalachtige synthetische stem; nu kan het bedrijf een aangepaste stem per patiënt bieden. Zo heeft *Acapela* ook een toepassing voor autistische kinderen. Ze ontwikkelden Milo, een geavanceerde sociale robot die kan spreken met een kinderstem en die ook gelaatsuitdrukkingen kan laten zien. Deze robot kan autistische kinderen helpen om beter te communiceren.

Een laatste prachtig voorbeeld is het Nederlandse bedrijf *Bartiméus Fablab*. *Bartiméus* is de kennisorganisatie voor alle vragen rondom visuele beperkingen in Nederland voor mensen die zelf slechtziend of blind zijn, maar zeker ook voor professionals. *Bartiméus* ontwikkelt slimme technologie voor mensen die visuele stoornissen hebben door een ziekte en ook voor mensen die doofblind zijn. De e-inclusie van mensen met een beperking wordt zo gewaarborgd. Maar dit kan nooit een English-only-politiek zijn, de technologie zal beschikbaar moeten zijn in de lokale taal van de gebruikers.

De toekomst van de spraaktechnologie is duidelijk. Meer en meer toepassingen zullen beschikbaar worden en zullen mensen in alle regio's van een land kunnen helpen. Hiervoor zal het nodig zijn de lokale taal met lokale accenten in het spraakcorpus in te bouwen. De geluidsopnames op dialectloket.be van de Universiteit Gent en op de Nederlandse Dialectenbank van het Meertens Instituut kunnen hiervoor mooie materiaalverzamelingen leveren.

Hoe talen digitaal dood kunnen gaan

In alle toepassingen die we besproken hebben, is het duidelijk dat er nood is aan specifieke gegevens (teksten én spraak) per taal. En hier wringt het schoentje. Voor de meeste talen wordt niet of nauwelijks ingezet op het verzamelen van de nodige gegevens. En zo dreigen talen digitaal dood te gaan. Wat zegt u? Digitaal dood? Hoe kan dat? Talen worden in de meeste computertoepassingen maar ondersteund als er veel taalmateriaal aanwezig is. De spraakaangedreven rolstoel in ons voorbeeld hogerop kan niet alleen maar in het Engels worden geprogrammeerd; het toestel zal de spraak van de gebruiker moeten begrijpen, welke taal die ook spreekt. Stel dat iemand uit Amsterdam, Groningen of Leuven een dergelijke rolstoel wil kopen, dan moet de spraakherkenning wel werken voor het Nederlands, en zelfs rekening kunnen houden met accenten en regiolecten.

Meta-Net⁴ is een netwerk van excellentie om de meertalige Europese technologie te versterken. Taaltechnologieën zullen communicatie en samenwerking over talen heen mogelijk maken en sprekers van eender welke taal verzekeren van gelijke toegang tot informatie en kennis. Meta-Net publiceerde een groot aantal “white papers” over de verschillende talen, met daarin een overzicht van hoe het staat met de digitale voorzieningen voor die specifieke taal. Er zijn 32 publicaties over Europese talen. Noteer dat ook regionale talen zoals het Catalaans, het Galicisch en het Welsh zijn onderzocht.

Wat vertelt Meta-Net over het Nederlands? In het uitgebreide rapport over het Nederlands stelt Meta-Net dat de status van een taal niet alleen afhangt van het aantal sprekers, of het aantal boeken of films in die taal, of het aantal televisiezenders, maar dat het ook gaat over de aanwezigheid van de taal in de digitale informatieruimte en in de softwaretoepassingen. De Nederlandse Wikipedia staat qua omvang op de negende plaats in de wereld. Nederland heeft ongeveer 1,24 miljoen internetdomeinnamen, en de extensie .nl staat daarmee op de elfde plaats wereldwijd. Dat is helemaal niet slecht voor een kleinere taal, maar natuurlijk is het aantal gegevens over het Nederlands aanzienlijk kleiner dan dat voor het Engels, of andere grotere talen zoals het Duits of Frans. Dankzij het STEVIN-programma (een meerjarig onderzoeks- en stimuleringsprogramma voor Nederlandstalige *taal- en spraaktechnologie*) doet het Nederlands het nog niet zo slecht in termen van softwaretoepassingen voor het Nederlands. Maar het gevaar dreigt dat onze goede positie verloren gaat, nu het wetenschap-

pelijk programma STEVIN beëindigd is en er niet meteen zicht is op nieuwe financiering. Vlaanderen en Nederland staan wel sterk op het gebied van onderzoekers én bedrijven die met taal- en spraaktechnologie bezig zijn.

Vergelijken we de resultaten voor het Nederlands met een andere Europese taal, bijvoorbeeld het Tsjechisch, dan zien we duidelijke verschillen. Voor het Tsjechisch is geen spraaktechnologie beschikbaar. Er zijn wel kleinere tekstverzamelingen, maar geen groot breed corpus van taalmateriaal.

Meta-Net verwijst expliciet naar de economische situatie. Een globale economische ruimte confronteert ons met verschillende talen, sprekers en inhoud. Voor veel talen is er bijna geen ontwikkeling van materialen; deze talen vallen dan ook uit de boot bij een aantal interessante ontwikkelingen. Sprekers van deze talen krijgen minder mogelijkheden om digitale toepassingen in hun eigen taal te gebruiken.

Als we ook digitaal materiaal voor dialecten en regiolecten willen aanmaken, dan moet er verder geïnvesteerd worden in corpora voor deze talen. Net zoals het corpus Vlaamse Gebarentaal dat nu is aangelegd, is er nood aan digitale collecties van gesproken taal, in al zijn variëteiten. Dialectloket.be (zie de bijdrage van Van Daele & Van Keymeulen in dit boek) is een mooie toepassing die verdere uitbreiding verdient.

Bibliografie

Alain, E.C. (1932). *Propos sur l'éducation*. Paris: P.U.F.

CIILT, the National Centre for Languages (2006). *ELAN: Effects on the European Economy of Shortages of Foreign Language Skills in Enterprise* [rapport]. Europese commissie. Geraadpleegd via http://ec.europa.eu/languages/policy/strategic-framework/documents/elan_en.pdf

European Commission Directorate-General for Translation (2011). *Studies on Translation and Multilingualism. Mapping Best Multilingual Business Practices in the EU* [rapport]. Luxemburg: Publications Office of the European Union.

Hanf, D. & E. Muir (2010). Droit de l'Union européenne et multilinguisme. Le cas de l'établissement du marché intérieur. In D. Hanf, K. Malacek & E. Muir (red.), *Langues et construction Européenne. (Cahiers du college d'Europe/ College of Europe Studies. Vol 10)*. Brussel: Peter Lang, 23-66.

- InterAct International (2006). *Incidences du manque de compétences linguistiques des entreprises sur l'économie Européenne (ELAN)* [rapport]. Europese commissie.
- Kamprath C., E. Adolphson, T. Mitamura & E. Nyberg (1998). Controlled language for Multilingual Document Production: Experience with Caterpillar Technical English. *Proceedings of the Second International Workshop on Controlled Language Applications (CLAW '98)*. Pittsburgh, PA: Language Technologies Institute.
- Linguamón, Universitat Oberta de Catalunya & Generalitat de Catalunya (2010). *ELAN.cat. Are Catalan businesses multilingual enough?* [rapport]. Vermeld in: European Commission Directorate-General for Translation (2011). *Studies on Translation and Multilingualism: Mapping Best Multilingual Business Practices in the EU* [rapport]. Luxemburg: Publications Office of the European Union.
- Pym, A. (2001). Translation vs. language learning in International Institutions. Explaining the Diversity Paradox. Paper gepresenteerd tijdens het congres *Language Study in Europe at the Turn of the Millenium, Societas Linguistica Europea*. KU Leuven, 28-31 august.
- Steurs, F. (2016). *Taal is business. Taal, de turbo naar economisch succes!* Scriptum, Schiedam.
- The Language Technology Centre (2009). *Studies on Translation and Multilingualism. Study of the Size of the Language Industry* [rapport]. European Commission Directorate-General for Translation.
- Wittgenstein (1921). *Logisch-Philosophische Abhandlung (Tractatus logico-philosophicus)*.

